

Ivana Polonijo

**MNOGI ŽELE DJECE, A MNOGI NE¹:
ISTRAŽIVANJE PREDODŽBI O DJECI I DJETINJSTVU
ZAPISANIH U ZBORNIKU ZA NARODNI ŽIVOT I
OBIČAJE I RUKOPISNIM ZBIRKAMA ARHIVA
ODSJEKA ZA ETNOLOGIJU HAZU U ZAGREBU**

Ivana Polonijo
Matijevka 4, Zagreb
e-mail: ivpolonijo@hotmail.com

UDK 930.253:061.12(497.5)
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 10.10.2011.
Prihvaćeno: 15.2.2012.

U radu se *istraživački prezent* smješta u Arhiv te se sažetim prikazom i obradom teme djece u obitelji, na odabranim uzorcima iz građe (70 etnoloških rukopisnih monografija iz Arhiva Odsjeka HAZU) i referiranjem na širi kontekst u vlastitoj disertaciji, komparativnom analizom pokazuje kako se može obogatiti interpretacija specifične arhivske građe proizašle iz Radićeve *Osnove* i, opravdano, postati kontekst antropologije djetinjstva. Nastoji se ostvariti i nov način tretiranja zapisivača i kazivača promatrajući monografije kao *literarne akte magičnog realizma* i autore rukopisa kao *likove* sa svojim narativima i narativnim temama unutar Radićeva *dominantnog narativa*. Kombinacijom takvih postupaka određuju se specifične smjernice u istraživanju antropologije djetinjstva u Hrvatskoj, koje joj dopuštaju fleksibilnost i postojanje izvan čvrstih disciplinarnih okvira.

Ključne riječi: antropologija djetinjstva; djeca u obitelji; arhivska građa Odsjeka za etnologiju HAZU.

Uvod

Polazeći od teze da etnolozi i kulturni antropolozi u Hrvatskoj i u svijetu u prošlosti nisu sustavno prilazili istraživanju djece kao skupine, ali da su unatoč nepotpunim referencama na dječje živote, ideje o djeci i djetinjstvu ipak prisutne u starim etnografijama, osvrnut ću se na arhivsku građu Odsjeka za etnologiju

¹ Badovinac, Marko, rkp. SZ 17, Kamenci, str. 28. a.

HAZU: kolekcije ONŽO² i ZbNŽO³ nastale prema Radićevoj *Osnovi* (1897.) te tek na neka djela koja su motivirala moje bavljenje antropologijom djetinjstva, posebno djecom u obitelji i *izvan* nje koja su bila tema moje disertacije (Polonijo, 2010.). Nadalje, motivirana osobnim iskustvima u bavljenju djecom, prijašnjim radovima s temom djece te posebno radom na projektu *Etnološka i folkloristička građa HAZU: zaštita/obrađivanje i kritičko objavljivanje*, gdje sam radila na zaštiti i obradi pohranjene građe, pokazujem kako se iskristalizirala tema *odnosa prema djeci*, gotovo na granici fikcije i stvarnosti.

Dva ključna znanstvena pitanja koja sam postavila u disertaciji jesu:

1. Kakvu važnost arhivska građa u današnjem Odsjeku za etnologiju HAZU ima za suvremenu antropologiju i druge znanstvene discipline?

2. Što znači (odnosno što je u prošlosti značilo) biti dijete, specifično na prostoru Hrvatske?

Ta dva pitanja odvela su me u istraživački prezent koji mi je omogućio da vidim kako se istraživanje djetinjstva u Hrvatskoj kreće prema antropologiji usmjerenoj djeci, poput one koja već dominira u svijetu. Potražila sam sponu između prošlih i novih radova u kojima je tema djece postala *svladivim jazom*. Osnovno mi je polazište bilo istraživanje predodžbi o djeci i djetinjstvu zapisanih u *ZbNŽO-u* i rukopisnim zbirkama arhiva Odsjeka za etnologiju HAZU (etnološka građa pisana prema Radićevoj *Osnovi* te folkloristička građa), prije svega nastala od kraja 19. stoljeća do 1941. g. Te su zbirke dijelom nacionalne kulturne povijesti *nižih* društvenih slojeva iznimne antologijske vrijednosti i nedvojbeno su nužne za današnja razmišljanja o antropologiji djetinjstva.

Zbog prirode građe, istraživanje sam započela iz arhivističke perspektive iako je primarna teorijska osnova usmjerena prema etnologiji, odnosno kulturnoj antropologiji. Iako započinjem iz arhivističke perspektive, na ponešto drugačiji način pristupam već često obrađivanoj temi o uporabljivosti i korisnosti Radićeva znanstvenoga pothvata, koji je rezultirao rukopisima. Štoviše, cilj mi je bio ostvariti nov način tretiranja zapisivača i kazivača od kojih je Radić tražio da na svojem lokalnom govoru zapisuju građu o narodnom životu i običajima u svojem mjestu/kraju, dakle da se svojim zapisima očituju o istoj temi. Promatrala sam monografije kao *literarne akte magičnog realizma* preuzevši De Plascenciinu (2005.) konstrukciju romana i pretvorivši autore tekstova u likove iz disertacije. U odnosu na sebe kao „autora“, promatrala sam autore rukopisa kao „likove“ sa svojim narati-

² Odbor za narodni život i običaje (dalje: ONŽO) osnovan je 1888. pod nazivom „Odbor za sabiranje spomenika tradicionalne literature“ na poticaj Franje Račkoga, tadašnjeg predsjednika Akademije, koja se u to vrijeme zvala Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti (JAZU) (vidjeti M. Marković 1988, Primorac 2010)

³ Zbornik za narodni život i običaje (dalje: ZbNŽO).

vima i narativnim temama unutar Radićeva *dominantnog narativa*. Takvo gledanje omogućilo mi je i nov pogled na pojam *narativne teme* koji, može se učiniti, ovdje može biti problematičan s obzirom na zadanost – određenost tekstova Radićevom upitnicom. Međutim, kako su to u cjelini unikatni tekstovi – varijacije na zadanu *Osnovu*, problematičnost sam nastojala riješiti upravo doživljavanjem i postavljanjem Radića kao *dominantnog narativa* koji zadaje *narativne teme*. Pokazujem stoga kako su *djeca – djetinjstvo* podskup *narativne teme obitelji*, uz koju se priljubljuje – ili od koje se odvaja – „mitska“ *narativna tema* siročadi i napuštene djece – „*djece izvan obitelji*“. Otvorila sam time u disertaciji dva istraživačka polja koja čine njezin temelj: *djeca u obitelji* i *djeca izvan obitelji*. Ta se dva polja u kontrapunktu predstavljaju i kao dva društvena prostora. U gradivnom tkivu tih prostora pronaći će se tradicijski slojevi koji se u njih urezuju „u“ i „izvan“, kada je riječ o 21. stoljeću i današnjoj modernoj obitelji.

Istraživački prezent

Na odmorištu između klasičnih etnoloških terenskih istraživanja i onih arhivskih, na razdjelištu „narodne“ i „gospočke“ kulture, u spomenutom Arhivu Odsjeka za etnologiju HAZU, nalaze se, danas zaštićene (rukopisne i objavljene) kolekcije, već spomenute *ONŽO* i *ZbNŽO*. Pisane su prema Radićevoj *Osnovi*, a korpus građe koji sadrže može se smatrati temeljem hrvatske etnologije i folkloristike. Za tim se korpusom često posezalo u kontekstu bavljenja Radićevom etnološkom mišlju i njegovim teorijskim pristupom etnografskom radu.⁴ Iako su zanemarivane teorijske i metodološke vrijednosti *Osnove* i rukopisa prema njoj izrađenih, mnogo su puta ocjenjivane i isticane, ali u cijelosti do danas nije provedena analiza i klasifikacija građe po svim segmentima nastalim prema Radićevu upitniku.

Radeći na zaštiti i dokumentiranju arhivske građe u Odsjeku za etnologiju HAZU, klasifikacija građe po tematskim segmentima bila je u prvom planu. Listajući brojne monografije, zapazila sam iznenađujuću količinu dostupne etnografske građe koja bi – pretpostavljala sam – temeljitijim istraživanjem mogla pridonijeti fundusu znanja o djeci i djetinjstvu u tradicijskoj hrvatskoj kulturi. Pitala sam se, štoviše, koja bi se uloga i mogućnost reinterpetacije te građe mogla ostvariti u suvremenim antropološkim istraživanjima djece i djetinjstva u Hrvatskoj.

⁴ Radićevom etnološkom mišlju i njegovim teorijskim pristupom etnografskom radu bavili su se i utjecajni hrvatski etnolozi (npr. Rihtman-Augustin 1984, Muraj 1984, Čapo-Žmegač 1997, Grbić 2000, Prića 2001, Primorac 2010) koji ocjenjuju i ističu zanemarene teorijske i metodološke vrijednosti *Osnove* i rukopisa prema njoj izrađenih.

Pri oblikovanju vlastitog istraživanja djetinjstva privlačila me ideja o premošćivanju znanstvenog jaza čiji bi proces krenuo od samih izvora nastanka suvremene etnološko-antropološke znanosti u Hrvatskoj. Zanimalo me ostvarivanje „spone prošlih s modernim vremenima“ (Grbić 2009), odnosno pronalaženje poveznica starije, „opće“ i današnje „djeci-usmjerene“ antropologije. Poput Heather Montgomery (2009:10), željela sam pokazati da djetinjstvo ima povijest istraživanja i u hrvatskoj antropologiji te da ne možemo jednostavno reći da samo oni istraživači koji se izravno koriste djecom kao kazivačima, koji razgovaraju s djecom ili detaljno opisuju njihove živote mogu pridonijeti raspravi o djetinjstvu kao području istraživanja. Željela sam pokazati da i oni istraživači zainteresirani za razne druge teme, kao što su pitanja trudnoće i poroda, braka, obrazovanja i gospodarstva mogu pridonijeti razumijevanju dječjih života, u prošlosti i danas (Montgomery 2009:10). U tom duhu, cilj ovoga rada jest predstaviti neke metodološke aspekte šireg istraživanja kojim se postavlja pitanje: mogu li i kako podaci iz građe, nastali na temelju *Osnove*, pridonijeti razvoju antropologije djetinjstva u Hrvatskoj? Kojim se postupcima može započeti obrada postojeće etnografske građe o djeci, djetinjstvu i odrastanju, koja je neposredno bila prikupljena u okviru općeg zanimanja hrvatske etnologije za narodni život i običaje?

Uklapanjem toga povećeg korpusa građe u današnja razmišljanja o antropologiji djetinjstva nastojala sam, poput Gupte (2002.), izvesti *misaoni eksperiment*, a ne empirijski projekt, služeći se već postojećim Arhivom Odsjeka. Odnosno – Arhiv iz kojega sve potječe postaje *terenom*, pa tako i empirijskim projektom.

Fluidnost terena

U daljnjem tekstu dat ću kratku raspravu o fluidnosti *terena*. Umjesto danas uvriježenog autoetnografskog osvrta na osobno iskustvo, koji se obično piše radi situiranja autora u tekstu u odnosu na istraživanu temu, umjesto „čistih“ autoetnografskih odlomaka (koji bi govorili o tome kako su pitanja mojega spola, etniciteta, dobi itd. utjecala na rad pred čitateljem), naznačit ću ovdje filozofsko-antropološki, teorijski kontekst širokog pojma *terenskoga rada* kako bih u njemu situirala svoje istraživanje u Arhivu kao specifično *bivanje na terenu*. U ovom se kratkom prikazu naslanjam na rad grupe autora (Čapo Žmegač et al. 2006) koja je objavila zbornik pod naslovom *Etnologija bliskog: poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja*. U predgovoru urednici obrazlažu potrebu propitivanja pojmova terena i terenskog rada kao znanstvenih konstrukata „proizašli(h) iz izvjesnih poimanja etnologije, etnologa i etnološkoga predmeta“ (2006: 7). Na to ih navode i različita shvaćanja i prakticiranja terena i terenskoga rada hrvatskih etnologa, odnosno so-

ciokulturnih antropologa. Stoga u zborniku nastoje postaviti mnoga pitanja koja se odnose na teren i koja otkrivaju složene procese koji se zbivaju na terenu „u susretu istraživača i njegova predmeta istraživanja“ (*ibid.*).

Započinju obradu pojma teren pozivajući se na Guptu i Fergusona te njihov rad iz 1997. godine u kojem oni govore o „transparentnosti pojma teren“ koja se može postići tako da se postave pitanja koja će pomoći u otkrivanju složenih procesa koji se ostvaruju na terenu u susretu istraživača i njegova predmeta istraživanja. Postavivši početno pitanje: kako se u našoj znanstvenoj tradiciji definira teren, urednici zbornika nižu ključna pitanja koja će ih dalje voditi u elaboraciju teme. Uz mnoga u zborniku razložno postavljena pitanja mogu se dodati još neka, a tiču se kompleksnog pitanja „terenskog rada u arhivima“. Arhivski je rad specifičan, „papirnati teren“, odnosno „razgovor“ sa starim rukopisima, papirnatom građom, iza kojih stoje „dopisnici“, „prinosnici“ i njihovi kazivači, pripovjedači, izvori.

Kada sam započela svoje istraživanje, nastojala sam biti subjektom koji strpljivo i s razumijevanjem želi protumačiti izronjeno iz opsežne građe, nastojala sam u tumačenju djece u obitelji i *izvan* nje u monografijama ONŽO-a kao svojem predmetu istraživanja postići ravnotežu između teorije i prakse (promišljanja metoda istraživanja i samog istraživanja) te ravnotežu između teksta i terena. Za mene je arhivsko istraživanje u preplitanju sa svakodnevnim više ili manje profesionalnim interakcijama s djecom bila čudna mješavina iskustava, dostupnih podataka i heterogenih tumačenja, blisko literarnom promišljanju i stvaralaštvu, s tom razlikom da je odgovornost drugačija (usp. Lozica, 2006.).

Građu kojom sam se bavila trebalo je „osjetiti“⁵, a onda zagovarajući istraživačku slobodu i toleranciju, u legitimizaciji svoje znanstvene spoznaje o *djeci u obitelji*, raskinuti – dijelom – s klasičnim antropološkim žanrovima i krenuti u smjeru *interdisciplinarne sinestezije*. Ipak, ne radi se o kaotičnom nego o nestandardno koncipiranom metodološkom postupku, odnosno znanstvenom procesu za koji je trebalo, na koncu, pronaći i specifična konceptualna oruđa. Jedno od takvih pomagala od samoga je početka bila i spomenuta *interdisciplinarna sinestezija*, moja osobna metafora za istraživanje. Riječju *sinestezija* ne koristim se ovdje u smislu neurološkog fenomena već kao lingvističkim, književnoteorijskim i estetskim konstruktom (npr. Anceschi i Riccò, 2000).

Istovremeno pojam *interdisciplinarnosti* istraživanja uvodim s idejom integriranja analitičkih snaga dvije ili više različitih disciplina. Preciznije rečeno, zbog prirode građe, morala sam pristup započeti arhivistikom, dok je zbog mojeg ob-

⁵ Epistemološki gledano (*što znam o temi iz naslova, kako sam to saznala, kako znam da znam*), svoj terenski rad te zatim doktorski i ovaj koji sada prezentiram, jednim se dijelom može okarakterizirati kao romantičarski projekt po Baudelaireovoj definiciji koja nastojanja romantizma kao pokreta ne smješta „ni u izbor subjekta ni u čistu istinu, već u način osjećanja“ (Baudelaire 1846).

razovanja, zanimanja, znanstvene pozadine, teorijski okvir od početka nosila kulturna antropologija.⁶ Kako je istraživački proces bio vođen arhivskom građom, dok je pristup obradi materijala bio interdisciplinaran, integracijska kvaliteta sinestetskog prilaza istraživanju kao cjelini pomogla mi je misliti o iskustvu pisanja teksta o „ujedinjenju osjeta“, sinestetskoj fuziji različitih životnih iskustava: radu u Arhivu, vlastitu volontiranju s djecom, preookeanskom životu i radu u Americi, majčinstvu. Uzimajući u obzir nabrojena iskustva, pitala sam se o utjecaju subjektivnosti, odnosno načinima na koje su se moji subjektivni interesi upleli u ovdje prezentiranu znanstvenu praksu (Korb, 1995.). Kako bih samu sebe rasteretirala težine toga pitanja, odlučila sam se osloniti na ideju polja etnografije imaginacije i dopustiti da se moja imaginacija infiltrira u razmišljanja o autorima, tekstovima, građi, Radiću. Stoga ovaj rad omogućuje još jedan pogled na već mnogo puta dotaknutu temu: Što je, kakav je i čemu služi Radićev znanstveni pothvat koji je rezultirao rukopisima?! jer će – imaginativnim znanstvenim zahvatom promotriti obrađene monografije kao literarne akte magičnog realizma, koji, kao literarnu tehniku, možemo shvatiti i kao fikcijski analog antropologiji: radi se o kritičkom istraživanju i pokušaju znanstvenika/istraživača da *razjasni svijet*.⁷

Magični realizam Radićeva/radićevskog narativa

Tekstovi unutar rukopisnih kolekcija (SZ i NZ), monografije, kraći ili duži zapisi o narodnom životu i običajima, okupljeni u zbirkama ONŽO i istaknuti kao dragocjena ostvarenja rane hrvatske etnografije, posebni su prije svega zbog okolnosti svojega nastanka. Naime, kao lokalne i regionalne etnografije napisali su ih „pismeni ljudi iz naroda“, u sklopu Akademijina poticanja ondašnjeg nacionalnog znanstvenog programa (1895.) i na osnovi *Osnove* (1897.), detaljnog Radićeva znanstveno-stručnog upitnika. Predstavljaju nam tako tekstovnu građu na granici između *znanstvenog etnografskog diskursa* i *folklorne građe*, i to u kontekstu ondašnjeg razvitka nacionalne etnografije i općenito nacionalne integracije. Oni jesu, a mi ih tako i čitamo, istovremeno i deskriptivne etnografije i pučka folklorna pripovijedanja (Plas, 2008.).

⁶ Nadalje, kada sam se u disertaciji usmjeravala na (pod)temu *djece izvan obitelji* (poglavlje V.), obrada građe zahtijevala je pomoć iz drugih disciplina, primarno povijesti, psihologije i sociologije. Te discipline imaju različite načine raspravljanja o samima sebi, problemima, temama i pitanjima kojima se bave tako da mi se u radu često činilo da je unatoč neosporivom antropološkom duhu, disertacija na koncu postala disciplinarni hibrid u kojem sam, iz teorije o interdisciplinarnosti preuzela naglasak na termin „proces“ umjesto „metoda“ i od početka, već od uvođenja koncepta *savladivog jaza*, stala zagovarati važnost *integracije*.

⁷ U disertaciji (IV poglavlje) više se govori o ovome postupku, kao i o antropološkom postupku korištenja *narativnih tema* (Rapport 2000).

Specifičan karakter i značenje tih tekstova dalje određuje činjenica da su oni, po uputama istog etnografskog programa (*Osnove*), pisani na lokalnom govoru *dopisnika*, tj. na mjesnom narječju ili dijalektu. Na taj nam se način tekstovi predstavljaju, uz etnološke i folklorističke, i kao dijalektološki dokumenti. Tako oni donose i važnu informaciju o normativnom shvaćanju jezika, o jezičnoj praksi i o statusu jezika kao odlike identiteta u tom periodu. Tako se mnoge teme, obrađene u tekstovima monografija, manifestiraju kroz etnografski (deskriptivni) i pučki (narrativni) diskurs, a ti diskurzivni procesi omogućuju nam da tekstove spomenutih monografija revaloriziramo i kao povijesne i kao antropološke izvore.

Ipak, tvrdim, da se monografije može uspješno – i iz analitičke perspektive korisno – promotriti i kao literarne akte u duhu *magičnog realizma* gdje se u tekstu elementi fantastike „isprepliću sa stvarnošću, poistovjećujući se s njom i tvoreći skladnu cjelinu zasnovanu na objektivnom odnosu“.⁸ Autori monografija u svojim rukopisima znaju povezati nekoliko razina stvarnosti koja može biti podjednako čudesna kao i najbolja fikcija.

Rudolf Bićanić, nakon što je napisao prvu knjigu *Kako živi narod*, 1936. g., kreće na teren s ekipom stručnjaka istražiti i opisati prilike u kojima živi seljački narod u raznim hrvatskim krajevima. Objavljuje drugu knjigu, 1939., u kojoj se nižu opisi narodnog života iz Hrvatskoga zagorja i Prigorja, iz Gorskoga kotara, s granice Like i Dalmacije. Opisuje se život planinskih stočara, Primoraca na Velebitu i dalmatinskih pastira na bosanskim planinama, prikazuju se Lika i Podgorje te dalmatinska zagora s teškim životom u zaboravljenome kraju. Bila je to ekipa koju su činili članovi Zavoda za proučavanje seljačkog i narodnog gospodarstva, agronomi, novinari i ekonomisti, učitelji i profesori, žene i muškarci. Svi u toj knjizi donose „izreske“ iz stvarnog života seljačkog naroda. Jedan je od tih prinosnika i Šerif Šehović, čiji ćemo primjer prikazati:

Na hladnoći od sedam stupnjeva celzijevih ispod ništice oko nas se okupilo desetak dječaka i djevojčica, odjevenih samo u košuljice. Dvoje ili troje imalo je samo još poneke dijelove odjeće, ostali svi bosi, gologlavi, u prljavim, crnim i nikada opranim košuljicama, sa zakrpom na zakrpi. Stoje nedužna djeca, pomodрила od studeni i gledaju velikim očima auto i nas. Neki su tek prohodali, samo dvoje od prisutne djece su nešto veći, jer od šest godina postaju već čobani i vode ovce po mršavim pašnjacima u brdima. Djeca su po cijelom tijelu, udovima i licu u doslovnom smislu te riječi ulijepljena skorenom prljavštinom, tu koru možete strugati. Mršava su i blijeda, a na mjestima na obrazima, gdje su inače dobro hranjena djeca rumena kao jabuke, neki imaju zelene mrlje (1939: 103-104).

⁸ Vidjeti prozu Jorgea Luisa Borgesa (Argentina), Gabriela Garcíe Márqueza (Kolumbija), zatim Guntera Grassa (Njemačka) i Johna Fowlesa (Engleska). U tu grupu od novijih pisaca spada i Isabella Allende (Čile) i drugi

Od čega su zeleni?

Valjda od trave, kad se samo travom hrane.

Mislite od povrća?

Ne, mislim pravu travu. Ima nekih vrsta trave, koje se mogu kuhati i jesti, jer povrća nema dovoljno.

Ova djeca su daleko od željezničke pruge, gdje drugi njihovi sretniji vršnjaci mogu prositi, nisu nikada prosili, nemaju od koga, ali jedan trogodišnji dječak je sam od sebe pružio drhćuću ručicu, a za njim svi ostali. Bez glasa, bez molbe, na studeni se treslo desetak malih, ispruženih, prljavih ruku.

(...) cijela mala kuća je jedna prostorija, u kojoj osam članova obitelji stanuje zajedno s nekoliko ovaca i mršavim prasetom koje roké kod ognjišta. Na ognjištu je tinjala slaba vatra, dim je ispunjavao čitavu kuću i grizao oči. Iznad ognjišta nije visio lonac, a bilo je upravo podne. Žena je sjedila kraj ognjišta, djeca su se grijala i sjedila u pepelu. U drugom kutu, malo prljave slame koja je postelja cijeloj obitelji. Nema nikakvog namještaja, rublja ni posuđa. Malo drveno bure žena uprti na leđa, veže ga konopom i u njemu nosi vodu iz lokve, a taj lonac služi i za kuhanje. Nekoliko drvenih žlica – i to je sve. I još samo plitka posuda za pečenje kruha. Drugo ništa. Holandez gleda potišteno i pita:

Kako mogu uopće živjeti? Holandez je bio dugo godina u holandskim kolonijama u Indiji i drugdje:

Nigdje nisam vidio ništa slično, rekao je kad smo izašli (1939: 104).

(...) Mladi seljak nas vodi u svoju kuću. Kršan je i snažan, pa smo mislili da će u njegovom domu biti bolje, ali je jednako i tamo, kao i u onom prvom i svima drugima. I šuplji zidovi i zadimljeno ognjište. Za razliku imao je nisku postelju od sklepanih dasaka na podu, punu slame i na njoj pokrivač od kostrijeti kojima se pokrivaju seljački konji. U prljavoj slami na postelji nekoliko komada rodakve koja će biti pripravljena za večeru, a na zemlji u blatu malo repe. Mladi domaćin ima šestero male djece, koja su se okupila oko majke kod ognjišta. (...) Sedmogodišnji sin puše u ognjište, sav zaprašen pepelom po kosi. Žena sjedi i doji najmlađe.

O, vama će imati ko da pomaže u poslu!

Pomažu oni i sada. Nije kod nas na selu kao kod vas u gradu. Naša djeca počinju raditi od tri godine.

Šta mogu raditi tako nejaka djeca?

Mogu mnogo, a kad bi se imalo šta raditi i obrađivati, mogli bi i više nego što sada urade. Najmlađe, ono napršče, žena ponese na njivu i stavi u slamu, da ga može paziti; dok ona zajedno sa mnom i ovo troje veće djece radi. Krčimo kamen, a djeca od tri godine mogu pomoći, nose kamen u stranu. Naša djeca se igraju samo do treće godine, poslije toga moraju već pomagati u polju, nositi kamenje. Ono dvoje mlađih od jedne i po i dvije i po godine, ostavimo kod kuće, oni se mogu igrati. Da ne bi plakali i da ne izgladne, ispržimo za njih

dvije šake ječma i to pomiješamo na ognjištu s pepelom, da traže i da se tako zabavljaju cijelog dana dok se mi ne vratimo. Tako čeprkaju po pepelu i zoblju prženi ječam. (1939: 104).

Igrajući se dalje idejom o specifičnoj strukturi odnosa *autora* i *likova* inspiriranom romanom iz žanra magičnog realizma Salvadora de Plascencije *The People of Paper*⁹, pokušat ću – kao autorica ovoga rada – „ukrotiti“ glasove pisaca zbirke zamišljajući ih kao glasove likova iz ovoga rada. Iako ću se u tekstu i dalje na njih referirati kao na „autore“ (rukopisa), zamišljajući ih kao „likove“ sa svojim narativima i narativnim temama unutar dominantnog narativa – Radićeva – mogla sam brže, detaljnije, preciznije „uloviti“ njihove zapise o djeci i djetinjstvu, koji ponekad imaju tendenciju otploviti u nadrealne vode, toliko suptilno da se to katkada i ne primijeti tijekom čitanja. Čini mi se da razlog leži u specifičnom ritmu pisanja o glavnoj temi – kontekstualnoj svakidašnjici – na koji nas autori „naviknu“. Taj „ritam“ zapisivanja, tvrdim, potječe iz *Izvora – dominantnog narativa* Radićeve *Osnove* koji već samim pitanjima o nadnaravnom i svakodnevnom, na istome mjestu, omogućuje da magični elementi bivaju predstavljeni u inače realnom i normalnom okruženju. Razmišljanje o paraleli s De Plascenciinom strukturom romana, bilo mi je važno i tijekom raščlanjivanja Radićevih (problematičnih) odnosa s ne(idealnim) suradnicima¹⁰. Razmišljajući o *autorima* – „dominantnom“ Radiću i *glavnim likovima* ovoga rada, „prinosnicima“ – zapisivačima rukopisa, treba na ovome mjestu progovoriti i o ulozi često nevidljivih, nečujnih *kazivača*. Problem koji se među prvim otvorio u iščitavanju prinosa Radićevih dopisnika jest problem vremena kazivanja i vremena o kojem se kazuje i u koje se smješta odgovor, odnosno kazivačevo iskustvo. To je problem s kojim se, doduše, svi susrećemo u svakodnevnom pričanju i kada sa sigurnošću nešto tvrdimo ili pak dvojimo. Posebno je problem izraženiji kada se govori, prepričava, svakodnevnica, ustaljeni raspored, događaji u tijeku dana ili neposrednog bliskog vremena u kojem se nešto odvija. Takvo razmišljanje vodi nas i kazivačima koji se, kazivajući o

⁹ Pažljivo koračajući granicom između svijeta zbilje i svijeta vlastite knjige pisane u duhu žanra magičnog ili magijskog realizma, Salvador de Plascencia tvori „Ljude od papira“ (roman je naslovljen *The People of Paper*). Radi se o čvrsto oformljenom, ali svakako neobičnom tekstu u kojem već samim listanjem stranica primjećujemo vizualnu raznolikost (neke su stranice poplunjene, prekrivene, čak ima i rupa u papiru, javljaju se stupovi teksta, različiti fontovi i druge „formatirajuće“ dosjetke). Ovaj kaos fontova potiče i predstavlja autorovu auto-biografsku (pretpostavljamo) melankoliju i druge – univerzalne – teme kojima nas zaokuplja. U priči koja je, u svojoj srži, o ljubavi, Plascenciini likovi nalaze se sa svojim pojedinačnim putovanjima prema zacjeljivanju slomljenih srca, tijekom kojih osjećaju njegovu prisutnost kao autora, sveprisutnog i svemoćnog vladara njihovih svjetova. Autora optužuju za uzroke svojih problema, uvlačeći se (i čitatelja) u pod-tekstualne debate o subdini i slobodnoj volji. Skupina likova, koju predvodi Federico de la Fey, upušta se u rat protiv „sveprisutne naracije“ koju osjećaju u svojim iskazima, odnosno sudbinama. Što autor više gubi kontrolu, to se likovi više bune. Ali – pitamo se – da li to autor djeluje na likove i u njihovoj buni? Ili oni doista oduzimaju njegovu moć i preuzimaju upravljanje nad vlastitom sudbinom.

¹⁰ Njih sam iscrpnije prikazala u 3.2. poglavlju disertacije.

svakodnevom životu, događajima, običajima, međusobnim odnosima itd., sigurno često „poskliznu u vremenu“. Znatno su pouzdanija kazivanja prenošenja znanja pojedinih repetitivnih tradicijskih umijeća. Ona su bezbroj puta provjerena u praksi, a kriva uputa ima vidljivu posljedicu (npr. tronožac bez jedne noge...)¹¹. Za razliku od navedenog, naša se memorija ne provjerava u praksi, za „nepotpuna“ i „netočna“ sjećanja, pa onda posljedično i iskaze, nitko „ne odgovara“. Međutim, opisi zapisivača često su objektivniji i pouzdaniji od iskaza ispitanika. Radićevi prinosnici opisivali su stanje hrvatskih sela i zadruga (obitelji) onako kako su ih zatekli: više ili manje šturo, ponekad raspisano, živopisno, realistično, u dijaloškom okviru, ponekad i scenično, većina u težnji k iscrpnosti i sveobuhvatnosti. Svakako su svemu tome pogodovala pitanja i upute iz *Osnove* koja su i sugerirala odgovore. Kod tih pitanja i problema o kojima govorimo posebno su zanimljive monografije koje su pisali učitelji (Sajvert-Pokupska, Bosnić, Jardas, Žic i drugi). Oni često, kao dobri učenici (a takav način i podučavaju), već i sami odgovaraju na pitanja tako da često čitavo pitanje ugrade u odgovor. Ako je oko nečega kazivač i dvojio, pitanje ga je usmjerilo (međutim, prvi koji sugerira odgovore zapravo je Radić u svojoj *Osnovi*). Stoga su, u takvoj građi, dragocjeni različiti zapisivači, u različitim krajevima, tako da komparacija (iskaza) na istu temu, isto pitanje, daje veću vjerodostojnost svim iskazima. Pogledajmo tekst Đure Kamenara, sjeverozapadna Hrvatska, Vrhovac i okolina Ozlja (MH 171):

Dosele sam pisao pripovjedke iz ustah naroda tako kako mi je u pero kazivahu. Nu, vidio sam kako mi je to mučan posao, kako štil hrapav, a svrha neznatna. Odustao sam, dakle i pustio da mi samo pripovjedaju, a ja da pišem jezikom njihovim. Ali ni to mi ne omili. Začeh dakle jezikom književnim. U ovoj vrsti pisma počutih pravu slast i ugodnost tako da bi veliki i čvrsti uzroci morali biti koji da me preobrate. Veliku razliku opaziv izmedju pripovjedke pripovjedane i u pero diktirane. Živost, efekt i povist smješnoga u dosjetljivih pripovjedaka u diktiranju upravo izčezava, a na mjesto njihovo nastupaju velike elipse. Ovaj način pisma osakatljivao je pripovjedke tako da mi se napisana pripovjedka pričini kao okostnica, a pripovjedana tek pravim podpunim tijelom. Mnoge liepe misli i krasne rieči kojimi se upravo u pripovjedci njeka plastičnost postizala, izgинуše. Ovaj dakle način zabacih i latih se drugoga. Tu sam već ponješto sretniji bio. Ono što mi pripovjedahu zapamtih dobro, a rieči i misli doslovce si pače pobilježih; i bilo je dobro ako si odmah pripovjedku napisah kraj njih pitajući ih za ovo ili ono što zaboravih. Ali otišao, pisao pripovjedku kajkavski, a uteklo mi i štokavštine da s kajkavštinom dosta muke imah, hoteć ju pisati kako ju narod govori. A bojeći se da mi se želja ne izpuni da niti kajkavštine ne naučim, a štokavštinu zaboravim, okanih se posla.

¹¹ UNESCOvim Upisnikom u svjetsku tradicijsku baštinu upravo se potiče zaštita kazivača – onih koji znaju prenijeti znanje.

Ovakav pristup građi zahtijeva, u duhu svega gore navedenog, i pogled iz kuta diskurzivne analize. Diskurzivna analiza primarno se bavi pitanjima realnosti koje tekst konstruira, tako da možemo reći da je za diskurzivnu analizu potreban tipičan eksplicitan, sustavan izvještaj o strukturi, strategijama i procesu organizacije teksta. Pa ipak, glavni fokus u analizi rukopisa koju sam provela nije bio na diskursu već na narativnoj strukturi – na pitanju o razlučivanju strukture zapisa kako bi se iz njih mogli „iscijediti“ zapisi o djeci i djetinjstvu. Analizom narativne strukture rukopisa prepoznala sam jedinice koje shvaćam kao tematske, a ne vremenske (početak – sredina – kraj). Iz toga razloga, radije nego da se bavim detaljnom diskurzivnom analizom riječi, njihova poretka, strukture rečenice različitih autora rukopisa, slijedit ću Rapportovu opisnu analizu (Rapport, 2000.; Polonijo, 2004.) te se baviti određenom verzijom narativnih, odnosno „rukopisnih“ tema koju ću proširiti konceptom „tematskog kontrapunkta“.

Ostanimo za sada na ideji da rukopisni zapisi često poprimaju narativan ton, ponekad čak i ton osobnog narativa, a svakako su uvijek čvrsto vezani u dvostruku, pa čak i trostruku, hermeneutiku (Alleyne, 2000.); njihovi vlastiti opisi i interpretacije prepliću se s Radićevom Osnovom te opisima i interpretacijama (nevidljivih) kazivača. Rukopisnu građu tako vidim i kao tekst i kao reprezentaciju, a u toj reprezentaciji traže se značajke autora i značajke istraživane teme (prema Titscher et al. 2002:32). Započinjem tako s potragom „rukopisnih tema“ koje su mi pomogle pokazati da se u ovim iskazima krije osjećaj „reda stvarnosti“, da se radi o tekstovima koje se može preispitati i interpretirati, da se ne radi o čistoj dokumentaciji nečijeg konkretnog života ili kulture, već da analitički fokus treba usmjeriti k životu, k „posebnoj i subjektivnoj dimenziji ljudskog života“ koja ne zamjenjuje kulturu; on (život) komplementaran je analitičkom fokusu na kulturu kao sustav dijeljenih značenja u društvenom životu (Eastmond 1996:233-234). Ovakvi su tekstovi stoga metodološki složeniji, ali i otvoreniji zanimljivijim interpretativnim i analitičkim mogućnostima (Eastmond, 1996.), a svakako nam omogućuju promatranje subjektivnog ocrtavanja isukstva, razotkrivanja određene kulture i društvenog sustava.

Zaključujem ovaj dio obrazloženjem da sam kombinacijom ovih najavljenih (svojih) postupaka htjela dati prilog novim smjernicama antropologije djetinjstva u Hrvatskoj te je tako uklopiti u suvremena strujanja društvenih i humanističkih znanosti, ali i dopustiti joj fleksibilnost i postojanje izvan čvrstih disciplinarnih okvira.

Apsolvirajući brojnu literaturu, studije o djeci i teorije o djetinjstvu, htjela sam pokazati da i u Hrvatskoj možemo govoriti o antropologiji koja se fokusira na djecu, na ulogu djece u društvu, na njihovo mjesto u životnom ciklusu. Stoga sam se okrenula izvornim etnografijama Arhiva Odsjeka za etnologiju HAZU,

promotrla ih u kontekstu, pronašla i opisala što su etnolozi u prošlosti napisali o djeci te pojasnila kako nam to može pomoći u budućim istraživanjima. Zanimaju me detaljni etnografski opisi koji bacaju svjetlo na dječje živote. Postupke u radu, zajedno s uvriježenim postupcima u antropološkoj disciplini te interdisciplinarnom presjeku sa psihologijom, sociologijom i poviješću problematizirala sam i primijenila na istraživanje. Uvela sam (nove) pojmove: *znanstvena znatiželja*, *sinestetska fuzija istraživanja* i (nove) postupke: analiza *magičnog realizma* narativnih tema u građi. Oni nisu bili sami sebi svrhom već su poslužili kao nov način obrade objavljene građe i neobjavljenih, tj. rukopisnih zbirki. Na taj način htjela sam metodološki unaprijediti odnos etnologa prema *arhivu-terenu*, a velikim istraživačkim uzorkom (vidjeti *Prilog*) proširila sam, ponegdje i redefinirala, u hrvatsku etnologiju već odavno uveden pojam „strukture tradicijskog mišljenja“ (Rihtman-Auguštin, 1984.).

„O djeci“ – teme iz Radićeve *Upitnice*

Radićevu *Osnovu* može se smatrati matricom koje se mnogi skupljači, prinosnici i autori pridržavaju i prema kojoj formiraju svoje zapise. Radićeva metoda počiva na razlikovanju „gospodske i narodne kulture“. Iz te dihotomije može se pročitati Radićev politički i metodološki koncept. Politički se aspekt Radićeve sheme ogleda u atribucijama tih dviju kultura. Gospodska je kultura strana, tuđa – nju su viši slojevi društva preuzeli od civilizacijski naprednijih susjednih naroda. Narodna je kultura autentična, nije kontaminirana stranim utjecajima – u njoj se ogleda izvorni i istinski duh naroda. Upravo iz metodološkog razloga Radiću je ta dihotomija bila potrebna da bi mogao odrediti pojam naroda i narodne kulture – narodna kultura određena je negativno u odnosu na gospodsku kulturu; narodno je ono što nije gospodsko, dakle ono što nije strano. To je bio temelj na kojemu je Radić sačinio pozitivistički model koji je imao zadatak da mrežom određenih činjenica – koje nakraju ipak ostaju nepovezane, jer se ne dovode u smisaone odnose već se naprosto bilježe prema Radićevoj mreži/osnovi – obuhvati cjelokupan život naroda, uključujući i njegovo prirodno okruženje. U tom romantičarskom uvjerenju da se sve može obuhvatiti i prikazati, prva je zadaća bila „sabrati“ građu, a druga tu građu „znanstveno obraditi“. U načinu skupljanja građe, isticao je Radić, osobito valja paziti da „sve bude upravo onako zapisano, kako narod kaže (...) Neka se ništa ne popravljja. (...) Majstorstvo i vještina sabiračeva vidjet će se baš u tom, bude li umio sve baš onako zapisati kako narod kaže, govori, pripovijeda, tumači. Drugo se od sabirača ne traži.“ (*Osnova*, 73-74) Na kraju *Osnove* Radić zahtijeva da prvi posao skupljača bude klasifikacija:

Treba istražiti motive običaja, igara, plesova, melodija, pripovijedaka itd. Ono, što je u „Osnovi”, samo je pokus za nevolju. Ne mislimo, da se narodoznanstvo pomiče naprijed studijama, koje na jednom mjestu razgrađujući uzimaju, pa od toga grade nešto novo. Ne vidimo npr., za čim bi išla studija “Buha u narodnoj poeziji”, u kojoj bi se pobrala sva mjest, gdje se spominje buha, pa od toga sagradila studija. Taki je posao mekanička besposlica. (...)

Kod traženja izvora pojavama narodne duše Radić smatra da valja ići: ... *komparativnim putem, a samo katkada psihologijskim ili u neku ruku aprijornim. No tu već nastaje sloboda izučavanja, u koju se ne smije dirati. To se ističe samo zato, što se studijama, koje nijesu ništa drugo nego slaba parafraza same građe (gdjekoji put bez ikake klasifikacije) s nekoliko subjektivnih i ničim nedokazanih misli, što se takim studijama o narodoznanstvu, razumijevanju narodnoga života ništa ne pomaže.* (str. 85)

Sastavljena kao detaljni upitnik o životu na selu, Radićeva *Osnova* uključuje niz pitanja koja se izravno tiču i teme djece, djetinjstva, odrastanja. Pitanja detaljno pokrivaju raznolike teme: od trudnoće, poroda, postupaka s djecom neposredno nakon poroda i kasnije, čuvanja djece, oblačenja, hrane, spavanja, dječjih bolesti i liječenja te smrti djeteta preko dječjeg folklora (dječjih igara, plesa, zabave, običaja u kojima sudjeluju djeca, usmene književnosti) i posebnih tema kao što je pušenje do upita o životu i položaju djece u obitelji, o odnosima s roditeljima, drugim odraslima (kumovima, susjedima) i djecom (braćom, prijateljima), o odgoju (nagradama i kaznama) i obrazovanju te o problemu posvajanja i položaju djece bez roditelja.

Iznenadujuće je, kada se u cjelini pogleda tekst *Osnove* i markiraju sva ona mjesta, pitanja, upute koje se odnose na djecu, kolika se količina Radićevih pitanja izravno tiče djece i njihova „života”.¹² Mnoga su pitanja izravno postavljena o djeci, ali se pitanja o njima nalaze i u onim dijelovima koji se tiču čitave obitelji, zadruga, poslova, svih onih područja koja oslikavaju čitavu seosku zajednicu. Dakle i djeca su dio nje – to Radić ne zaboravlja! Ako pogledamo naprimjer pitanja koja se tiču važne i egzistencijalne podjele zadruga, Radić, svjestan važnosti pitanja, daje uputu skupljaču u bilješci 69:

Tu treba pomno ispitivati i bilježiti, koliko je moguće doslovno. Treba pitati osobito žene (jer gdješto muševi kažu, da su „žene krive”), pa i djecu (jer će djeca znati gdješto po onom, što čuju od roditelja, kad su na samu, što je pravi uzrok diobi).

¹² Pokazujem to u Prilogu 3. ovoga rada gdje ističem da Radićeva pitanja koja se odnose na djecu sadrže **2.404 riječi**, dok *Osnova* u cjelini **sadrži 3.217 riječi**. Odista je to zamjetna količina koja pokazuje koliko se građe o djeci i djetinjstvu krije u monografijama, posebno onima koje su dosljednije pratile Radićevu upitnicu.

Dakle, djecu i njihovu dječju naivnost može se „iskoristiti“ za odavanje obiteljskog razgovora! Djeca su tako svojim iskazom (ako ga imaju, jer u patrijarhalnoj obitelji koju Radić želi predstaviti, djeca „nemaju što tražiti i biti prisutna dok odrasli razgovaraju“) dovedena u poziciju „sredstva“ koje opravdava cilj. Danas se u istraživanjima sigurno ne bi smjelo postaviti takvo pitanje (vidi npr. Marković 2008 o pitanju etike i etičnosti u istraživanju s djecom).

Kada bismo, nadalje, „preradili“ teme iz *Osnove* kako bismo samo naglasili teme koje se dotiču pitanja o djeci i djetinjstvu, dobili bismo sljedeću tematsku okosnicu¹³:

I. Postupci oko djece

1. Postupanje s nerođenim djetetom – trudnoća i porod
 - a) Prije rođenja – vjerovanja i magijski postupci za plodnost i neplodnost
Postupci za dobivanje muškog djeteta
Postupci za dobivanje ženskog djeteta
Magijska kontracepcija
 - b) Trudnoća – vjerovanja i magijski postupci
Gatanje o spolu djeteta
Magijski postupci za zdrav porod
 - c) Porod i olakšavanje poroda
2. Nakon rođenja – prvih četrdeset dana po rođenju
 - a) Postupci s novorođenčetom – prvo kupanje, dojenje, povijanje, stavljanje djeteta u kolijevku
 - b) Babinje
 - c) Krštenje i magijska obrana od demona (babica, nekrštenac, suđenica, vještica, mora, zle oči i uroci itd.)
 - d) Davanje imena
 - e) Kumstvo
3. Postupanje s „malom“ i „malo većom“ djecom
 - a) Prehrana – što se, kad i gdje jede
 - b) Spavanje – gdje tko spava
 - c) Higijena
 - d) Odijevanje (odjeća, obuća, kosa, nakit, „uređivanje“)
 - e) Šišanje
 - f) Učenje govora
 - g) Učenje hodanja
 - h) Čuvanje

¹³ Sličnu okosnicu nalazimo u radu Žarka Trebješanina iz 1991, *Predstava o detetu u srpskoj kulturi*.

4. Postupanje s bolesnom djecom – liječenje
5. Smrt djeteta

II.Odrastanje

1. Život (djece) u zajednici (zadruzi)
2. Roditelji i djeca
3. Odgoj – nagrade i kažnjavanje
4. Obrazovanje
5. Djeca kao radna snaga
6. Igra
7. Sudjelovanje u narodnim običajima
8. Vjerovanja
9. Odlazak od roditelja
10. Siročad i nezakonita djeca

III. Predodžbe djece u jeziku i jezičnim tvorevinama:

1. Riječi i izrazi
2. Poslovice, izreke i uzrečice
3. Zagonetke
4. Kletve i zakletve
5. Blagoslovi i zdravice

Pitanje koje se može postaviti promatranjem ovako iz *Osnove* „izvučene“ teme djetinjstva: kako su djeca i djetinjstvo smješteni u prostor, vrijeme i sociokulturni kontekst te građe – može nas ponajprije povesti u detaljno čitanje i iščitavanje tekstova koje su pisali različiti lokalni autori, različitog stupnja (ne)obrazovanja i pismenosti.

Za potrebe vlastita istraživanja odabrala sam 70 monografija iz različitih krajeva Hrvatske, iščitala ih i skenirala stranice na kojima se nalazi građa vezana uz obitelj i djecu, prepisala tu građu i provela analizu prema Radićevoj *Osnovi* i pitanjima koja je postavio. Kao što se vidi iz priloga, sastavila sam popis (s opisom koji nije priložen ovome radu) svih 70 monografija prema arhivskim, gore navedenim, parametrima, kojemu sam pridružila presliku originalnog rukopisa autora monografije, s dijelom prijepisa iz rukopisa i detaljnim sadržajem monografije. Cjelokupna skenirana i prepisana građa sadrži oko 1.300 stranica i 130 fotografija. Problem koji je bio i najteži pri obradi rukopisa bila je njihova nečitkost i djelomič-

na oštećenost, što je otežavalo prijepis (ponekad i analizu). Dodatni je problem uz nečitak rukopis bilo i dijalektalno pisanje, tako da su mi poneke riječi i izrazi ostali nerazumljivima. Kasnije, kad sam upoznala građu i kontekst, mnoge sam nerazumljive riječi mogla odgonetnuti (ponekad sam se konzultirala i s kolegama dijalektolozima).

Na primjeru dviju znamenitih monografija pokazat ću u prilogima kako sam izvodila prvi korak obrade građe. Radi se o detaljnom sagledavanju pojedine zbirke/rukopisa kao cjeline, uzimajući u obzir ne samo zahtjeve, pretpostavke i predrasude *Osnove* već i individualni pristup pojedinog zapisivača. U ta dva primjera radi se o zapisivačima Ivanu Žicu i Frani Ivaniševiću, koji su uzorno pratili Radićevu *Osnovu* i čije monografije odražavaju kompleksnost Radićeva metodološkog pristupa, čvrst, pozitivistički određen istraživački sustav (Rihtman-Auguštin, 1984.).

Umjesto zaključka

Kada je riječ o antropologiji djetinjstva, zanimanje za pisane tekstove proizašle iz Radićeve *Osnove* i obrada građe koju posjeduje Odsjek za etnologiju HAZU, nužno je i opravdano u kontekstu smještanja antropologije djetinjstva u postojeći, širi okvir hrvatske etnologije/antropologije. Tako joj (hrvatskoj antropologiji) pružamo drugačiji, potpuniji pogled na temu djece i djetinjstva. Prikazom i obradom teme djece u obitelji, što sam u ovome radu naznačila, može se obogatiti analiza ove specifične arhivske građe i istovremeno je učiniti sastavnim dijelom suvremenoga istraživanja djece i djetinjstva u Hrvatskoj. Hrvatska etnologija nema, kao druge europske etnologije koje su se razvijale kao nacionalne etnologije, tako dugu tradiciju istraživanja vlastitoga društva i kulture u najširem smislu (pa tako ni istraživanje seljačke, tradicijske, narodne kulture). Stoga je Radićev poticaj, organiziran u ono vrijeme, važan i nezaobilazan.

* * *

Završimo ovaj rad kratkim izborom citata iz građe koji se tiču teme djece i djetinjstva, s namjerom da građa, kao u nekom malom kritičkom izdanju, sama sebe predstavi. Građa na taj način sama daje svoj glas, a ovaj je rad samo razotkriva:

Djeca su, rekao bih, kao zrak i voda. Njih nitko naročito želi ili ne želi, ali se ona rađaju i rastu. Grčević, Jure, NZ 11; gorska Hrvatska; Lika: okolica Otočca, Kompolje, str. 299

Prvo dijete se obično pazi i tetoši, osobito sina, a to ostaje kad i ponaraste. Bio muž kako umoran, dođe li kući, uzme dijete u naručaj, pa se s njim poigra. Osobito malu djecu

vole i maze ih, pa uživaju, kad dijete prokune, ili koju nepristojnu riječ izgovara. Pa se zato čuje dijete od 0 godine kako kune Boga, oca, mater itd.

Walka-Stipetić, Ana, SZ 120; sjeverozapadna Hrvatska; Prigorje: okolica Sv. Ivana Zeline: Bedenica, Bosna, Turkovščina, Beloslavec, Jertovec, str. 101

Ki ima malo preveć rad diete, veli: Mali moj golob, malo moje diete, kak te imam preveć rad, du bognedaj, kaj bi mi ti vmrlo, jas bi sam sebe okončao; jas ne bi znao, kaj bi od velike žalosti napravio. Ki pa nema rad deteta, prosi da bi Bog dao, da bi prvo hmro!

Wölfl, Pavao, SZ 64; sjeverozapadna Hrvatska; okolica Varaždina; Vinica, str. 37

Djece ima vrlo malo mrtve rodjene. Ako se dogodi (da žena) nespretno radja, to je krivo, a drugo je ako se gdje na kacu, kad zelje iz duboka vadi, nagingje. Tu svaka svoje diete doji, nego ako nema mlieka onda kupi takovu mašinu da vuče (vleče). Kad je napolju, ostavi ga kod kojega odraslog djeteta.

Badovinac, Marko, SZ 17, sjeverozapadna Hrvatska; Jaska, Žumberak, Kamenci, str. 28 a

Gda ženu primu trudi, onda ju mam s postele potegne nakla, onda je muž prime pod pazuhem pak ju drži, ake mam nemre roditi, onda ju steplu, ake išče nemre poroditi, onda ju opiče na glavci, i sim i tam natežu, tak se leže deteta reši, kad se tak nateže. Kad se deteta oslobodi, onda brže baba dete zeme i pupu mu zaveže, a ženu onda vpostel spravi, dete onda namaže zmaslem ili pak zmaščum pak ga vkeritu kupule, zmaslem zate namaže da se lepše i čistejše opere. Otec deteta ide onda kumov iskat, ake već proe komu ne govori za kumstve. Ake je dete slabe pokrste ga doma, same se te redke trefi, da bi doma krstili, kajti neveruju da taj krst kaj gilta, ake ga i pokrste doma zate ga itak donesu v cirkvu na krst ake prve ne vumre.

Križe, Marica, SZ 85; sjeverozapadna Hrvatska; okolica Križevaca; Dubovec; str. 23

...širokim krevetom u uglu pokraj kojega su stajale zivke (u Polju kolijevke) za djecu do godinu dana, a djeca preko godine spavala su u podnožju roditeljskog kreveta. Veća djeca spavala su zimi na škrinjama, u zapećcima i u posebnim dječjim krevetima, a ljeti na sijenu i slami u pojatama. Dičaci (u Polju momci) koji su podjednako bili i čobani, većinom su spavali na drvenim krevetima ispod greda u stajama za blago, a djevojke u kući na škrinjama. U samačkoj obitelji i braćni drugovi i djeca imaju svoje sobe i krevete u dosta prostranim zidanim kućama. Jedino momci vole spavati na sjeniku (ljeti) ili u staji (zimi).

Grčević, Jure, NZ 11; gorska Hrvatska; Lika: okolica Otočca, Kompolje, str. 299-307

Dici je jako dobro u zadruzi. Oni nemaju nikakve druge brige, neg čuvat tuke i janjce. Kad' svoj posa obave, sasvim su slobodna, idu kud ji je volja. Dica sama sobom u zadruzi rđavo živu. Ona su pače više puta uzrokom neslozi u zadruzi. Ona se, naime, među sobom potuku, pa dođe mater od jednog i svom dade pravo, te drugo istuče. Mama od drugog digne nos, te se počne s njom prepirat'. Ako se sad' dadu ljudi od nji' zavest', nastane svađa.

(...)

Kako je djeci u zadruzi? Dici je u prvim zadrugam' bilo bolje neg' u ovim. Na nje se u starim zadrugam' više pazilo. Dica su bila uvik u stran, pa nisu radila što su sama tila ko što danas čine. Uzgoj je dice u prvim zadrugam' bija od velike važnosti za samu zadrugu. Danas se na nj niko i ne obazire.

Miškuljin, Mile, SZ 55; gorska Hrvatska; Lika; okolica Gospića; Smiljan i Trnovac.

Djeca dosti slobodno živu, a ne smeta roditelje, ako se pred djecom nedostojno govori, dapače, ako već malo dijete od 3 god. Boga kune itd. onda mu se smiju i čude, „kak je naše dete strašne pametne sne si zapoti, saku grdo reč“. Sa tuđom djecom u zadruzi ne pravi se iznimaka, a moguće da se lijepše š njima postupa nego li domaćom djecom, no ali ipak domaća djeca nekako inštiktivno osjećaju svoje prvenstvo. Djeci se mnogo pripušta na volju, no ali kada ih kore, onda ga vlastita majka užasno proklinje: n. pr. majku i oca mu proklinje, hitala te velika nevolja / epilepsija / od rana sunca, pak do kesne noći šibom se vrlo rjetko kazne, osim ako narede tuđemu kvar, a gospodar mora da plati. Život djece u zadruzi je toliko lakše nego li djeci u oca samca, jer ih imade više, pa onda ne tjeraju ih toliko na pašu, jer se djeca izmjenjivaju.

Walka-Stipetić, Ana, SZ 120; sjeverozapadna Hrvatska; Prigorje: okolica Sv. Ivana Zeline: Bedenica, Turkovščina, Beloslavec, Jertovec

Naši Zagorci su nekad doslovce shvatili, da je ženidbeni stalež u prvom redu za to, da ne izumre ljudski rod, pa im je u većini još i danas nepoznat „Ein-und Zwei Kinder system“, imadu mnogo djece, što je značajka siromašnih krajeva. Nekad je u Zagorju bila svaka „hiža puna dece, kak zrela buča kušic“, a kruha malo, „maščoba ša mejn“. Ali ne valja zdvajati: u koliko ne pomru, ostali se razidju po svijetu, za zaradom, jer se svaki boji, da se ne će moći doma prehraniti, tako ih je još na koncu i premalo. A tamo, gdje se voli piti i ima svaka kuća vina, potrebno je i „puno kupic“, one se lahko polupaju.

Žalić-Vukina, Amalija, NZ 77; sjeverozapadna Hrvatska; Hrvatsko zagorje.

Mnogi žele djece, a mnogi ne. Ako mu se rodi muško, eto veselja, ako žensko, tuguje. Žensko zato ne vole, jer puno treba dote (miraza).

Badovinac, Marko, SZ 17, sjeverozapadna Hrvatska; Jaska, Žumberak, Kamenci, str. 28 a

Ljudi žele djecu, jeri im je to radna snaga i u starosti ih djeca hrane. Veseli su, kad im se rodi sin, a ne kćer. Iza spolnog općenja žena mora ležati na desnoj strani posve mirno oko dvadesetak minuta, ne smije se okretati. Tako svaki put iza općenja, dok ne zatrudni. Kad jednoć ostane bregja /nosećal, može se okretati. Zbilja se mnogim rodio sin na ovaj način, kako su neki pričali. Vele da mnoge žene ne ustraju svaki put ležeći na desnoj strani, i da se miču, pa da rodu kćer.

Bjelovučić, dr. Nikola Zvonimir, SZ 242; južna Dalmacija; poluotok Pelješac, str. 67

Vole da jim se rodi muško nego žensko dijete, jer je viši nam (veća dika) imati sina nego ćer. Svako ne more ni roditi sina, pa neki običaju reći: Eto, ti ne mereš ni imati muška djeteta, a u mene su sva muška. Nije ni čudo, što vole mušku djecu, jer je muško dijete lakše odhraniti, a kad narastu, manja je briga za mušku, nego za žensku djecu, a bolje mogu i pomoći roditeljima.

A ima svijeta, pa su mu ženska djeca draga svejednako i muška. Svaki čoeć voli ženu, ako mu ragja djecu, nego ako ne rodi ni jedno dijete.

Žuljić, Mijo, SZ 60, Bosna i Hercegovina; srednja Bosna; Vareš; str. 178

(...) jer žene obavljaju samo laglje poslove, te se ne trebaju za ništa brinuti, jer muškarci sve pribave i za sve se brinu. Na ženi leži samo kućni posao i djeca. Ljudi to shvaćaju posve opravdano. Oni vele: em Gospodin Bog otrodil je moža, da se brige nosi i za se da se briguje, a žena mora moža poslušati i njemu pokorna biti. Kaj žena more? Nemre ni sebi pomoći, a ne još za droge se brigovati. (...)brine za čovjeka koji se bori za svakidanji kruh svoje obitelji. Žena je svagdje zapostavljena

(...) Najlaglji i najudobniji život je djevojci, (...) Obavlja poslove koji joj se nalože, a onda je slobodna. Udovici je mnogo teži život od udate žene, tim više ako imade više djece sitne, pa mali grunt.

Walka-Stipetić, Ana, SZ 120; sjeverozapadna Hrvatska; Prigorje: okolica Sv. Ivana Zeline: Bedenica, Turkovščina, Beloslavec, Jertovec, str. 120

Muž i žena: *Da muž (sa) ženom sretno živu vidi se potom ako je mir, ljubav i naprednost u gospodarstvu. To je najviše ondje gdje je ženidba čistom ljubavju sastavljena. Pak idu gdje se treća osoba među iste ne umješa. Jer, onda ima svadnje i tučnje i prkosa i to je onda jao i pomagaj, pak i gospodarstvo ne samo da ne napreduje već i propada, pak što još gore, djeca vide zao primjer.*

Tomaš, Nikola, SZ 90; sjeverozapadna Hrvatska; okolica Bjelovara; Ivanovčani, str. 54 a

Djeca od sirotinja daju se u službe i to najradije k seljaku, jer se tamo osjeća ko kod kuće pa ovakovog znadu i oženiti. Isto tako biva i sa djevojčicama.

Walka-Stipetić, Ana, SZ 120; sjeverozapadna Hrvatska; Prigorje: okolica Sv. Ivana Zeline: Bedenica, Bosna, Turkovščina, Beloslavec, Jertovec, str. 104.

Djeca u zadrugi koji su bili za školu išla su u školu, koju je trpjela kuća. Kad iz škole izašla svakoje određeno po gazdi na pastirovinu, isto, do 15-16 goidna onda prihvaćalo muško motiku, kosu, pilu, sjekiru, pa i plug. Žensko prihvaćalo se metle, vodu nositi, rubje lužiti i bijeliti, kruh peći, i.t.d. Sad je za djecu osobito teže, jer još ide u školu pak mora izostati, a da pomaže roditeljima saditi krumpir, kukuruz, kopat u livadi, grah brat, krumpir izkapat i.t.d. Djevojke i moški rade kao muž i žena tj. svaki goni svoj red na polju, livadi, vinogradu, i.t.d. (...) Dijete bez oca i matere opravljaju i peru izmedju sebe, ali teško takovu djetetu.

Tomaš, Nikola, SZ 90; sjeverozapadna Hrvatska; okolica Bjelovara; Ivanovčani, SZ 90; str. 51

Dječnije igre sa snijegom.

U zimsko doba pruža snijeg djeci svakodnevne zabave. Ko što i po drugijem mjestima, tako se i u nas djeca na razne načine zabavljaju snijegom. Jedna se grudaju, t.j. nabacuju se grudama snijega, drugi se palazaju t.j. (skližu se po ledu i snijegu), treći prave od snijega djeda, babu, čoeke, ili prave peć u snijegu, ili digod u strani zavaljaju grudu snijega niz brdo, pa se onda vesele i turaju je, dok ne bude toliko velika, da je veće ne mogu dalje turati, ako nije sama niz brdo odletila. – Jedni se opet „strampaju“ u snijegu. Hotimice pane dijete u dubok snijeg, uznačice, raširi ruke i noge, pa se onda dignu i uživa, što mu je ostala slika u snijegu!

Žuljić, Mijo, SZ 60, Bosna i Hercegovina; srednja Bosna; Vareš, str. 445

Djeca, ako ga strože ukori, bolje se vlada.

Badovinac, Marko, SZ 17, sjeverozapadna Hrvatska; Jaska, Žumberak, Kamenci, str. 80

Šiba je iz raja izišla. Rečenica po kojoj je naš narod uvjeren da se mora kadkad šiba s djecom upotrebiti. Dolazi od tud što se prestavlja Anđela, da je šibom u ruci potjerao iz raja prve grešnike.

Bogdan Bijelić, Pavlina, SZ 245; Dalmacija; južna; Konavle.

Mlada krv vri! (...) Djeca su djeca. Na dan skrivi nebrojeno puta. Pokaraju ga, a do potrebe i išibaju; nije baš od potrebe, da to učini gospodar ili gospodarica, otac ili majka djeteta – već i drugo koje družinče, kak je zgoda i potreba.

Nema zamjere sa roditeljske strane, nađe se roditelja te ne daju da im drugi djecu zbog neposluha kazne.

(...)

Samo ubiti ili ra avati, opasno istući, ne smije. Zakon je sada. A inače krene sa svakim svojim djetetom, kuda hoće.

Prebeg, Milan, SZ 165; sjeverozapadna Hrvatska; Hrvatsko zagorje; Hum na Sutli, str. 43

Poslovice - izbor

Ko u mladosti djetinjoj na djecu strogost vodi, taj u stare dane sigurnom nogom hodi.

(F. Novljan, Boljun, Istra, SZ 87, str. 432)

Ki svoje dice da po volje, san sebe zakolje.

(F. Novljan, Boljun, Istra, SZ 87, str. 432)

Ditetu na volju, sebi tugu i nevolju.

(S. Žiža, Rovinjsko Selo, SZ 72, poslovica br.83)

Kad dijete obuče gaće, ne sluša ćaće.

(R. Bosnić, Dvor na Uni; Ljubina, SZ 113b. str. 535)

Od valjane matere, postaju i valjana djeca.

(R. Bosnić, Dvor na Uni; Ljubina, SZ 113b. str. 535)

Zla (divlja) trava brzo raste.

(P. Bogdan Bijelić, Konavle, SZ, 245; Komentar zapisivačice: „Rečenica je kad se govori o djeci kako su porasla, a obično je odgovor u šali - zla trava brzo raste!“)

S djecom ni u raj.

(P. Bogdan Bijelić, Konavle, SZ 245; Komentar zapisivačice: „Stara dubrovačka rečenica kad djeca dodiju u društvu.“)

Dice u hiži i ovac u dvoru nije nikad dosta.

(S. Žiža, Rovinjsko Selo, SZ 72, poslovica br.93)

Već hoće znat piplic, nego kokoš.

(S. Žiža, Rovinjsko Selo, SZ 72, poslovica br. 712)

Kad brat i sestra poje i Bog je dobre vo(l)je.

(S. Žiža, Rovinjsko Selo, SZ 72, poslovica br.662)

Literatura:

- Alleyne, Brian W. 2000. *Personal Narrative and Activism: a bio-ethnography of "Life Experience with Britain"*, Goldsmiths College, University of London.
- Anceschi, Giovanni, i Riccò, Dina. 2000. "Research of Communication Design: a synesthetic approach", Proceedings of the «Design plus Research» international conference, Politechnic Institute of Milan, May 18-20, 2000 (pp. 1-7 enclosed).
- Baudelaire, Charles. 1846. *Baudelaire's speech at the „Salon des curiosités Esthétiques“* http://fr.wikisource.org/wiki/Salon_de_1846_%28Curiosit%C3%A9s_esth%C3%A9tiques%29#II._E2.80.94_Qu.E2.80.99est-ce_que_le_romantisme.3F (posjećeno 15.5.2010.)
- Bičanić, Rudolf, i Macan, Željko. 1936. *Kako živi narod: život u pasivnim krajevima*. Zagreb: Tipografija d.d.
- Bičanić, Rudolf, i Macan, Željko. 1939. *Kako narod živi. II. knjiga*. Zagreb: Gospodarska sloga.
- Bolonić, Mihovil; Žic-Rokov, Ivan. 2002. *Otok Krk kroz vijekove*. Zagreb: Kršćanska sadašnjost.
- Čapo-Žmegač. 1997. „Antun Radić i suvremena etnološka istraživanja“. *Narodna umjetnost* 34/2: 9-33.
- Čapo Žmegač, Jasna; Gulin Zrnić, Valentina; Šantek, Goran Pavel, ur. 2006. *Etnologija bliskoga. Poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja*. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku i Naklada Jesenski i Turk.
- Eastmond, Marita. 1996. „Luchar y sufrir – stories of live and exile: reflections on the ethnographic process“. *Ethnos* 61/3-4:231-250.
- Grbić, Jadranka. 2000. "Primordijalno, esencijalno, apstraktno, imaginarno konstruirano sporno, ili? Modeli i pristupi istraživanju identiteta", u: Zavičajni muzej, osnovati ili spaliti?, ur. N. Rittig Beljak, Zagreb: Zajednica Nijemaca u Hrvatskoj, str.36-48.
- Grbić, Jadranka. 2009. "Aksiologija etnografskog teksta: Slika Slavonije prema putopisu Mathiasa Pillera i Ludviga Mitterpachera "Putovanje po Požeškoj županiji u Slavoniji 1782.g.", Osijek: Godišnjak Njemačke zajednice "DG Jahrbuch", str. 51-62.
- Gupta, Akhil. 2002. „Reliving Childhood? The Temporality of Childhood and Narratives of Reincarnation“, *Ethnos* 67/1: 33-56.
- Gupta, Akhil i James Ferguson. 1997. "Discipline and practice: 'the field' as a site,

- method, and location in anthropology". U *Anthropological Locations: Boundaries and Grounds of a Field Science*. Akhil Gupta i James Ferguson ur. Berkeley – Los Angeles: University of California Press, 1-46.
- Ivanišević, Frano. 1987. *Poljica: narodni život i običaji. Reprint izdanja JAZU iz 1906. i neobjavljena građa*. Split: Književni krug.
- Korb, Kevin. 1995. „Synesthesia and Method“. Commentary on: Cytowic, R. E. (1995) Synesthesia: Phenomenology and Neuropsychology *PSYCHE*, 2(10). <http://www.theassc.org/files/assc/2354.pdf> (posjećeno 24.1. 2009.)
- Lozica, Ivan. 2006. „Tekstom o terenu“. U *Etnologija bliskoga. Poetika i politika suvremenih terenskih istraživanja*. Jasna Čapo Žmegač, Valentina Gulinić, Goran Pavel Šantek, ur. Zagreb: Institut za etnologiju i folkloristiku i Naklada Jesenski i Turk, 237-260.
- Marković, Jelena. 2008. „Je li etično istraživati s djecom? Neka etička pitanja u istraživanju folklorističnih i kulturnoantropoloških aspekata djetinjstva.“ *Etnološka tribina*, 31: 147-165.
- Montgomery, Heather. 2009. *An Introduction to Childhood: Anthropological Perspectives on Children's Lives*. Wiley-Blackwell.
- Muraj, Aleksandra, 1984. „Teorijsko-metodološke zamisli Antuna Radića i njihov utjecaj na etnološki rad u Hrvatskoj“. *Etnološka tribina*, 6-7: 31-36.
- Plas, Pieter. 2008. „Narod, govor, Akademija: Interdiskurzivnost i kolektivni identitet u jednoj sjevernodalmatinskoj etnografiji, 1899.-1900.“. *Narodna umjetnost. Hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku* 45/2: 7-43.
- De Plascencia, Salvador. 2005. *People of Paper*. Mariner Books.
- Polonijo, Ivana i Šešo, Luka. 2002. „Dijete pred rajskim vratima: Narodna vjerovanja Južnih Slavena u nadnaravnu manifestaciju duša mrtve djece“. *Kodovi slovenskih kultura*, 7:102-130.
- Polonijo, Ivana. 2010. *Djeca u obitelji: Antropološki koncepti djece, djetinjstva i obitelji kao prilog razvoju znanstvenog istraživanja djetinjstva u Hrvatskoj*. Doktorska disertacija. Filozofski fakultet u Zagrebu, NZ 199.
- Polonijo, Ivana. 2004. „In whose words? Narrative analysis of international volunteer stories from an anthropological perspective“. *Narodna umjetnost: hrvatski časopis za etnologiju i folkloristiku*, 41/1:103-123.
- Prica, Ines. 2001. *Mala europska etnologija*. Zagreb: Golden marketing.
- Primorac, Jakša. 2010. „Arhivska građa Odsjeka za etnologiju HAZU“. U *Zborniku za narodni život i običaje*. Knjiga 55, Zagreb: HAZU, 9-38.
- Radić, Antun. 1897. „Osnova za sabiranje i proučavanje građe o narodnom životu“, *ZbNŽO*, knj. 2, Zagreb: HAZU, 1-88.

- Rapport, Nigel. 2000. „The narrative as fieldwork technique: Processual ethnography for a world in motion“ In *Constructing the Field*. A. Vered, ed. Routledge, 71-95.
- Rihtman-Auguštin, Dunja. 1984. *Struktura tradicijskog mišljenja*. Zagreb: Školska knjiga.
- Titscher, Sten; Meyer, Michael; Wodak, Ruth and Vetter, Eva. 2002. *Methods of Text and Discourse Analysis*. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications.
- Trebešanin, Žarko. 1991. *Predstava o detetu u srpskoj kulturi*. Beograd: SKZ.
- Žic, Ivan. 2001. *Vrbnik na otoku Krku: narodni život i običaji* (pretisak iz Zbornika za narodni život i običaje). Zagreb – Rijeka.

PRILOZI

PRILOG 1.

Studija primjera: Tema djece i djetinjstva u građi Ivana Žica

Jedan od prvih i najmarljivijih skupljača koji se odazvao Radićevu pozivu za prikupljanje tradicijske građe bio je Ivan Žic (1860. – 1940.), učitelj iz Vrbnika, grada na istočnoj strani jadranskog otoka Krka smještenog u Kvarnerskom zaljevu. Žic je vjerno slijedio upute iz Radićeve *Osnove* i u razdoblju između 1896. i 1898. godine sastavio iscrpnu monografiju o svome otočkom gradu. U rukopisu, čiji je prvi svezak objavljen u ZNŽO-u 1899. godine, a koji je u cjelini pretisnut 2001. godine, bilježio je činjenice o klimi, sastavu tla, gradnji kuća, zapisivao kazivanja vezana uz običaje te bilježio poslovice, izreke, mišljenja o svijetu i životu prema kazivanjima svojih sumještana različite dobi i spola. Odgovarajući na pitanja iz *Osnove* u govoru svojega kraja, Žic daje do znanja da su i djeca kao kazivači sudjelovala u njegovu etnografskom istraživanju koje je u skladu s Radićevim etnografskim postavkama imalo odlike antropološke metode „sudjelujućeg promatranja“:

Ako biste pitali ko dite, da van pravi, nač se igrivaju dica, reklo bi van: „Mi se igrujemo, igravamo, na peščice, galviće, tursko grozdovi, oškorušvi (...)“. Ali bi van reklo orudji, s kin se igra: „Na beti, na špekulim, na žnogavice (...)“. Ali bi van pravilo kako se igraj dica: „Na kofku, na bir, na kolunice (...)“. (Žic 2001:268).

Žic je iscrpno obradio teme iz *Osnove*, pri čemu je iznosio svoja razmišljanja o različitim pojavama u vlastitoj životnoj sredini, „čime je na specifičan ‘radićevski’

način bila naglašena pozicija istraživačkog subjekta u etnografskom pismu, što u ondašnjoj pozitivističkoj etnologiji nije bilo uobičajeno" (Primorac 2010:11). Iako je među prvim Radićevim suradnicima predao cjelokupnu građu, dio je građe u rukopisu izgubljen, pa tako u Žicovoj monografiji nedostaju dijelovi koji se tiču trećeg dijela *Osnove*, a koji, među ostalim, obuhvaća „Život“ općenito (život u zajednici, u obitelji, sa susjedima, prema dobi itd.), „Pravo“ (privatno i javno), „Običaje“ (svakidašnje, godišnje itd.). To znači da – kad je riječ o temi djece i djetinjstva – u Žicovoj monografiji nedostaje upravo građa o životu i položaju djece u obitelji, obiteljskim odnosima, obrazovanju. Iz postojećeg rukopisa ipak se može dobiti slika o životu vrbničke obitelji krajem devetnaestoga stoljeća, posebice o načinu stanovanja i privređivanja te o ustroju i dnevnom rasporedu poslova u ovom gradiću mediteranskoga tipa (Bolonić, Žic-Rokov, 2002.).

Proučavajući Žicovu građu po njezinu „straničnom“ redu, vodeći se temama iz upitnice (Radićeve, ali i ove prerađene s naglašenim temama koje se tiču djece), izvlačimo sljedeće podatke, odnosno obrađene pojmove, teme, motive. Vidjet ćemo kako relativno kratki ali živopisni komentari o djeci i dječjem životu niču iz najrazličitijih podnaslova, a mnogi se bitni komentari kriju u podrubnim bilješkama:

PRVI ODIO

I.6.b) Koje se biljke beru za kakovu potrebu

Str. 59: *Dica se zabavjaju s čudo stvori: lunbrijicami (ovo je cvet od dibjega koromaciini), turskin grozdovin, hitali, laćuni, svetin duhon, strigon, dibjun narančun, presnečići (ovo je plod skroslipini), mihirići, škokali, kiselicun, svetoga Petra kjuči, reslicami, sirci (...). Najzad van već ne znan će praviti, nego ću van reć, da su dica k'o t' dica: nin pride 'seka stvar v operu ali rabot, kada jih je voja zabavjat se. Tako oni se ze 'seke sorti rožicama zabavjaju, kada nin jih mat pernese, ali kada do nih arivaju (pridu).*

I.7.Životinje

Ovdje Žic piše o ribarenju i morskim ribama – djeca love ribu s obale na povraz, i to ribice, ke se derže blizu kraja, a to su glad, gladunić, odnosno špar, ušata itd. (saznajemo na str. 63. „Na povraz je love dica i stariji...”

Str. 413: *Mali dica, ki drugoga dela nimaju, a veli judi, kada nimaju v leto veloga posla po venu, love na mali povraz i va veršicu male ribice: ...* Slijedi detaljan opis kako se to radi na str. 413-415.

Na str. 62: Podrubna bilješka 1) Žic donosi *jeden* čič *zven puta* – pričicu-digresiju o djetetu ribaru i lovljenju ribe: *šarec koji kada obliči maloga ribarića,*

da je s povrazon prišiel na kamik, ali valomet, on ti zleti, kako bala s puše i sčrani se va škulju, ma se istešo prevvari na veseli ribara. A kako? Mali imuje kozjega repa, ali pur beloga glavočiča, ali pelžiča, i načini (naješka) jalovišće na udicu, zakala povraz, sveže ga za kamik i gre ča. Glavoč pride spod steni, pogreda okolo, ne vidir nigdir nije'noga, jalovišće mu lipo vona, lišto lišto se zategne i najednuč zahlapne jalovišće z udicun ter poželkne sve skupa i biži ča, ali ješka pade z verha udice, a punta se zabode glavoču va terbuh. Kada mu zaleti va meso priko zajičiča, ne more se odkučit, ako meso ne prekine. Se skosa simo tamo, ma aja, ne da se. Mali preteče, pek tira, šmrk! na kraj ze sin povrazon. Ves veli ga berzo odkuč i hiti va škracu, da ne more skočit v more, zač bi još ušel, ako bi do mora prišel. – „Poj ča! Ive, kamo si šel! Ti si zletel z Uške na Velebić! Pridi na se!“ Če ćete tu, dragi moji! Ne zamirite, da sen zaletel jeden čič zven puta. Bog zna, bi mi l' van bil kada kadi pravil, da sen ja bil sam, ki sen tu sriću k'o ti dica više puti imival, ma to je bilo sprid trajset let. Ma evo sen posopet na svojen.

U navedenoj priči jasno se vide i opće značajke Žicova „glasa“, načina pisanja, gdje autor izravno komunicira s čitateljima (kaže: – „dragi moji“, „ne zamirite, da sen zaletel jeden čič zven puta“) te se ispričava za samu digresiju i obećaje povratak na originalni tekst. Tako isto na str. 83 u 1. bilješci nakon digresije kaže: „*Pustimo ča, vernimo se na naš posel.*“

U istom duhu na str. 180 na početku dijela naslovljenog *Lijekovi* kaže i komentira vlastiti način pisanja, a osvrće se i na *Osnovu*:

Morda 'sega ovoga ni bilo tribi ovid reč, nego dije počet, kako pita osnov, ma sen deržal, da je ovo bilo tribi za razumit ovo. će gre. Tu umeće i bilješku 1: Za stalno 'očete sami sobun reč: „Bogajme, da je već jednuč nakanil počet, ako razi ne najde ku tu drugu štroku za dohturat još naprid.“ I ja din: Bogajme, da sen već finil, ako razi ne buden moral reč, da je tribi malo pacencije, usterpjena imit s menun, ač sen takov, da kada počnem, kada dvignen koru od česa, ne moren prit nigdare na kraj.

Tako i dalje govori – na str. 92 bilješka 1:

„Uh, ma ste trišćen! Vi ste pravo netermaten z otin vašin pravjanin. 'Otel bite pravit sve do vlasa. Sekamo nos zabadate! (...) Ne zamirite, ne zabite, na čen ste. Nis' propiju cipidlaka, ma sen deržal, va mojoj bedastoj glavi, ako je mali i pripročća, da će van ugodit, ako van još ča pravin. Če ste ono 'oteli reč? „Da već te letenijo berzo skončate“. – Če ću ja tutu udelat seda! Vi ne hajete za vo', a ja nis' nego načel! Ne dajte, ma ćete se pokajat. Kada ne ćete, ja van ne pravjat. Začepite slobodno uši,

da me ne čujete, zač moran ganat, ako ne, bin puknul. Tako, ja ću doka govorit san sobun. Kadi sen ono bil ostal? Aha!

U daljnjem tekstu, štoviše, spominje da nije siguran u istinitost iskaza svojih kazivača: str. 216, bilješka 2 *O tehnici lovljenja ribe*:

Ušaterom niki govore, da krenu udelaju ovako: zemu kusinicu, ka dela cvilu, i kada je spravna za poć se plest, ontrat ju hite v ocet.... (Je l' to istina? Ne znan. Videl nis, reć sen čul. Kako kupih, tako prodah).

U Žicovu tekstu dalje saznajemo o sljedećim temama:

II.1.b) bilješka 15

1. Općeniti ustroj tijela

b) Kakove je boje: 1. kosa, 2. koža, 3. oči? 4. Ima li ljudi kovrčaste (rudaste) kose? bilješka br. 15 iz uputa: Na ovo će se najbolje tako odgovoriti, da se pobroje u školi djeca, pa se kaže, koliko ih ima crnu kosu, sive oči, itd.

Str. 53: Jušto na maloj dici se kadagod vide runkavi vlasi. Velih judi bi na persti zbrojil s runavimi vlasmi. Runkavec, runkavčić ima runkavi vlasi, 'se su mu k'o ti zaverženi na kolačić. Kada mu se 'ote narugat, ali ako ga žele razjedit, ni nin tribi drugo, nego reć mu: runkavčina, runkavi praščić.

2. Posebne pojave

a) 3. Imadu li [ljudi] mnogo djece? bilješka 17: Koliko je koja žena najviše djece imala? Koliko ih nema nijednoga? Koliko ih imadu obično? 4. Umire li mnogo djece?

Str. 54: Na priko računajuć moremo reć da od jednoga para poteče 7 dice(...)

Str. 55: Malo je pari, ki nimaju defato niš, ali nisu imerli. 'Sekomu matermoniju je muka, da nima reda, da se nima za koga mučit. Šeguromenti one, ke nimaju dice (morda jih je desetek), su neplodnice. Do sedaj ni drugo bilo niš krivo, če nisu rajali, nego to.

Najviše umiraju dica, od kada se rode do desetoga leta, i to jih najveć ne prepasa 6-to leto.

Odgovarajući na pitanja iz upitnice, Žic donosi podatke o dječjim bolestima, mjestu spavanja, prehrani, odijevanju:

b) Bolesti 1. Koje su najobičnije bolesti? Od kojih bolesti najviše umiru djeca i ljudi?

Str. 69 (3. Bolesti na koži) Leća je ona suha cerna korica maloј dici na glavi od čela do timena. Ovo ni nikakova bol.

Bilješka 1. Unpor (...) Dicu to vajad a serbi i boli, pek ne moru v koži stat, nimaju mira, a ne znavaju pravit, če nin je.

Krasta. (...) Dicu to serbi, pek teku va to z nofti i sve razkalvasaju, razškarnaju: seda se razlije z onoga gnojičina, glava se poštuma i udela se jedna dubov kora, kra-sta. ...

Str. 71: Zajidu se dica „...malo većoj od truda popuca koža mej nogami...”

Str. 72: Anjina ... najhuja je za malu dicu. Dite je zdravo, a va par dan ga već ni.

Str. 76: Flašč. Još v utrobi materinoj se dite prestraši, ako se ona česa prestraši, više pek, kada pride na svit. Najviše se prestraši od zimi, i ćapa bol. Dite kriči, plače, hita se po postijici, va zibeli, kerče mu se ruki i nogi, stiskaju usnice, ne će da sese, i tako stoji nekoliko dan, najviše osen, a onda umre. Ako ostane (prijelaz na str. 77): živo, da mu prekinu flašč, ostane betežjivo: flašč mu pusti ki ta beteg, i ni seguro, da će dočekat starost, ali v sedmon leti, ali kešne, do trajsetoga leta, najradije okolo 20.-24. leta flašč ga mora prekinut. Boje, da umre dite, nego da spačano ostane. (...) Zrasti pridu dici. Boli jih meso na stavi od stegna blizu diman, malo i oteče kadagod. Dite ne more hodit i tuži se, da ga boli. To pasa berzo, a pravi juden, da od otoga dica rastu, zato se i zove zrasti.

Str. 79 Malu dicu davi flašč, mjohavščina ali slabina, a zadnih nekoliko let anjina. Ni gjisti ne ostanu prez svoga dela.

U kasnijem segmentu dobivamo još nekoliko komentara koji se tiču dječjih bolesti i liječenja:

Str. 181 Bilješka 2: Ako se liči prez likarij, ontrat se liči s križanin. Kričau zmet, lubu, šiju, rožec, živu i ujd od kaški. Nigda su bajali glisti, a to da je bilo ovako: Trli su dicu po terbuhu, križali i govorili nike besedi. Če se je govorivalo za to, i če govore kada križaju, to ne 'te da prave, ki to znaju, ako ne na navedni večer i na veli petek večer.

Str. 186: Komu je pala smeta v oko (...) Mali dica govore: „Sveta Marija klopa, znmi smetu z oka.”

Str. 188: Zajideno dite liče z rujen, ali z bišun. Ruj poberu, kada ima peri, i osuše ga na hladu. Kada ima rabbit, steru me peri na prah, a z otin prahon sole zajideno meso. Bišu zitresu z bišiva derva i sole š nun, kada ni ruja. Hlade dici mesto i z mokrun kerpun.

Str. 193: Da dica, ali ki drugi, ne pišaju poda se na postiju, se zgore na žeravici četire pačenki od zadnih nog od prašca muškoga, ki pasuje leto dan,,,

DRUGI ODIO

IV.2. Kuća i dvorište

U ovome dijelu nalazimo odgovor na pitanje gdje djeca spavaju:

Str. 109: *Za malu dicu rabi zibel, za malo veću kjonka, za veću postijica, a za velu i za starijih rabi postija.*

Str. 111: *Zibel i kjonka imaju, kot i postija, zglavi i nogi, a na dni imaju dvi nožice, na kih se sibju. Zibel je upletena od ličja i kupi se. (...) Kjonka je udelana od deski. Gori je šira, doli uza. Na obih krajih ima ručice za nosit. V obidvi je tribi slamničicu, hajić, lancunić, kušinić, odelić, i kerpaturić. Ov biva od velni, ali od bunbaka. Kada zibel i kjonka ne rabe, onda se derže va nih odela i sviti, ali je se prehit na gredi.*

IV.4. Hrana i posuđe

O klanju prasetu:

Str.123: *Dica su dobili mihir, neka se š nin zabavjaju, da ne pače kada se je partilo prasca, i da ga napuhnu. (...) Počne obed. (...) Dici se da 'sekomu po jedan rižnić jetar, da jidu po malo s kruhon.*

Str. 150: *Kada se što jede? Kada se ča ji? Kada se ča ima! (...) Dici i ženana ne derži nijeden vernice na ustih: zagrizu se va kruh, kadagod jih je voja, ma kuhana ne jidu ni oni, kako ni otec, kada je veni, ako ne dva puta na dan, a na blagden tri.*

Str. 151: *Panadu jidu ženi od rojena, mali dica i nemoćnici.*

Kada se dite kersti, biva južina: frigana utrobica; kruh (beli) i sir, ali supa: ovo je va vino močit kruh, pek jist onako moker i pit vino.

IV. 5. Odijelo i obuća a) Odijelo za djecu.

Str. 153: *Malo dite od kada se rodi, dokla ga počnu nosit zvena, vaja povijat najprvo sve od ramena do nog. Kada je malo jače, već ontrat se povija od spadoh do nog, tako da mu bivaku ruki slobodni. Povija se ovako: Mat sede na pod i povali dite na krilo z glavun k ne nogan, a nogami k sebi. Po zimi stepli na plamiku plenu i položi jinu na povoj, a ontrat dite na nu, prekriži mu ruki, zlamena ga i ontrat mu protegne ruki na zdolu po bokih, zavije ga va plenu i počne povijat s povojen ' okolo na 'kolo, dokla noj se steče povoj (a to pride ditetu do kjičic, nožice mu ostanu zvena), pek sveže z vezon, a ta visi na samon kraji od povoja. Nožice zavije va plenu, če je je ostalo zven povoja, i položi dite va zibel, pek ga zibje, dokla zaspiti, a i doji ga, ako ne će zibat. Potla spava dite v kjonki.*

Kada počnu dite nosit, ontrat ga poviju z rukami zvena, obelku mu župičicu, stomanicu, i kamižotić na župicu, ka se od zada zapučuje, a pokriju ga pod kapić i škufijicu ali beritu. (...)

Str. 154: *Kada već počnu dica hodit sami, otrat se počne 'sekomu spolu svoje sviti delat. (...) Kada se dite već samo umi oblič, ontrat mu se delaju sviti, koti i velomu ditetu, ali člo-*

viku. (...) v leti, kada je teplo, gredu, skaču, dica po kući va goloj stomani, ma deje od dvora ne sme poč takovi. Ako 'ote poč po gradu, vaja da su obelčeni.

IV.6. Nakit i češljanje

Na dicu se ne gjeda toliko. Najveća oholija je njen verdakol i fini klobuk.

Pušenje

Str. 177: Fumat počnu već dica mokuli, pek jih smuti, a mat za plaću, kada rigaju, udri još po nih z rukun, neka se spomenu, da ni fumani za nih. I ja sen bil va toj školi. Ma dica se toga ostave do drugoga puta, dokla opet najdu mokul, ter jih posopet smuti. Kada već imaju deset, dvanaest let, fumaju potajno, pod kuntrabant, da jih stariji ne vide, ako skuda stepu ki šold, cigar, španolet, ov gušće. Kada nimaju kupit na čen, ontrat poste. Od petnaest let naprid počnu već i sprid starijih fumat. Od osemnajst let naprid već fumaju očito i na voju, stariji nin ne brane, ma brani žep: ako ga ne dobiju, onda ga i ne fumaju.

Str. 179: Dica načine pipu od tersti, a kanu od svetoga-duha i fumaju mekini od žita (ma da jih mat ne vidi), ali kuš.

TREĆI ODIO

IX. Zabave

Str. 264: Dica nimaju drugoga dela nego zabavjat se. Seku doba leta imaju svoje zabavi. Seki čas zmiču šulencije.

Str. 265: Dica su retki, ki pridu blizu starijih poslušat, če se ganaju. Najvole poč ze svojun verstun. (tu je ubačena bilješka 2): Ma jih je. I ja sen bival jeden od onih.) (...) Ženi se ganaju od njihovih posal: kuća, dica, muž, sekerva, sekerv, rodbina, sviti, ruho, zlato, mladići, divojki, drugi muži i ženi, plivel, stare i stari pokojni: to pride na red va njihovih ganih.

Str. 266 Mladić i divojka, pokla se ožene, tancaju malo. (...) Ženidba i dica jih berzo ukrote, a i pamet dije promine kada se ožene. Da koga ali ku ne poteže voja va tanec, ne ću reć, ma se seki i seka čuva, da njoj ne bi zamirili.

Str. 267 Kada su stariji bili mladići, bili su svojin starin, kakovi su njen seda njihovi dica. Laju i na kanet v noći. (...) „Neka vrag vraguje; prit će pamet, kada pridu i dica; prit će pamet, kada se zakonabji, oženi“. I mladići se pravdaju sami: „Nimam ženi ni dice, nika-kove brižice; kuću nosin na glavi; još mi se doma ne plaću; kada ležen, ležen, kada stanen, stanen; seda skerbe za me drugi.“

Na str. 267 počinje i pregled dječjih igara, važne teme koju vrlo detaljno obrađenu nalazimo i u brojnim drugim rukopisima. Žic započinje pregled opisom odnosa odraslih prema igranju i općenito prema djeci:

Dica se sirgaju (sirgaju, zabavjaju, zmiču šulencije) na čudo način. Zabavjaju se ze sečin i sekako do 12 let; od 12-14 let se još zabavjaju kako i mlaji, ma već premaže igra za

šoldi; od 14-18 let se baš samol igraju za šoldi. A kako se igraju, to ću pravit, kada mi prite na rot za pravjat. Od 18 let naprid već su z mladići muški

Str. 268 a z goličinami ženske. Najde se kadagod kigod i stariji, ki se ide zabavjat z mlajimi, ma mu ne fali čut: „Ti si stari osel. Ti si veli osel. Lipo te je vidit. Pu te budi. Sram te bilo takova. Mali čerenčić. Motiku v ruki, motiku, a ne zabavjat se z malun dicun. Viste l' ga, ki mali? Dajte mu to i to v ruk.“ I tako naprid.

Stariji se smiju diti, kada šulencije zmiču, i gjedaju va njih. Nike stvare jih još i ponauče, kako je ote delat. Kada njin već dodija dičja jeznarija, ontrat se i serde na njih i ne dadu njin se zabavjat. Dokla se stariji ne jade, prite samol z besedun: „Herden perden d...k ti v r...! Čekaj malo, ću dat ja dege nege! Budi veslo, ko te je na ov škoj simo prevezlo! Budi leglo, ko te je poglelo! Prognano žlahto! Prognano jato! Fifunzvancik bankanaus! Ja ću ti dat popa miha s tikove pit!“ I tako naprid smišne besedi govore, a dica se razbiže, da opeta počnu šulencije zmikat po kući ali po dvoru koti i pervo. Ako se dogodi, da ki menji prepasa mejaš ter se ijde zabavjat ze čudo starijimi od sebe, ali zabili kugod besedu, ku stariji užaju kadagod reć, a ni pristojno, da ju reku ni oni, ontrat karaju malo dite: „Viste l' malo, još mu se plena g...ce derži, još mu mluko ze zub pišći, još ni koliko verh od govna, a već ovako.“

Seko sirgani i seka igra počne: „Dica gremo l' se ...“ - „Ala homo“, i onda se već porede, kako ka igra ali sirga nosi.

Detaljan prikaz igara slijedi na stranicama 268-298:

Dječje igre

Str. 268:

Igra na dobitek ali prava igra, ovo se zove „igrat se“, a drugo se veći del „sirgat“ i „zabavjat“.

- 1) Na kofku
- 2) Na morš
- 3) Na bir
- 4) Na kolunice
- 5) Na babice
- 6) Ki koga spasa
- 7) Švercat
- 8) Šajat
- 9) Tikat
- 10) Na škriil
- 11) Batimuro, ali slamica
- 12) Špekuli
- 13) Žnogavica

- 14) *Na pesti*
- 15) *Par i nepar*
- 16) *Uganjat ali marki, madoni*
- 17) *Na žličice*
- 18) *Na beriticu*
- 19) *Na betec*
- 20) *Balat se*
- 21) *Šijorbalin*
- 22) *Mora*
- 23) *Toka hitat*
- 24) *Zitezat uzet*
- 25) *Punča, zanka*
- 26) *Hitat glavu (glavičinu)*
- 27) *Na peščaki*
- 28) *Na pikne*
- 29) *Trija*

b) Igre za jačanje

- 1) *Ki koga premore*
- 2) *Na pesti*
- 3) *Barufa*
- 4) *Ki će deje hitit kamik*
- 5) *Prača*
- 6) *Puša*
- 7) *Pušica*
- 8) *Komu će kamik udelat više kol*
- 9) *Ki će više zdvignut*
- 10) *Konja nosit*
- 11) *Mižebrodo*
- 12) *Bresta ali Sanson ze Filišteji*
- 13) *Rivača*
- 14) *Stat na glavi*
- 15) *Kinki*
- 16) *Zece i pesi ali pušari i zece ali pesi i lisice*
- 17) *Kolo išulanca ali kolo, kolo išulanca*
- 18) *Maška i miš, kruha i sira*
- 19) *Zahićivat se*
- 20) *Zahićivat se po senjsku*

- 21) *Polagat beriti*
- 22) *Brusa*
- 23) *Oca i mater ali otvorite vrata*
- 24) *Lovit ribi*
- 25) *Jizdit konja*
- 26) *Konje, konja*
- 27) *Skakat šupešku*
- 28) *Konbecat se*
- 29) *Šajat se*
- 30) *Hodavice*
- 31) *Kupat se v mori – Str. 284*
- 32) *Kolenbat se*
- 33) *Kantuna*
- 34) *Turulat*
- 35) *Ćurla*
- 36) *Kalun pucat*
- 37) *Germjavica*
- 38) *Pila*
- 39) *Sopelice delat*
- 40) *Trunba*
- 41) *Pušica*
- 42) *Vernjice plest*
- 43) *Oćali delat*
- 44) *Koš delat*
- 45) *Labore leć*
- 46) *Gajbu delat, zatoku delat*
- 47) *Pištola*
- 48) *Švikavica*
- 49) *Tišćece pucat*
- 50) *Vražić*
- 51) *Pištolica*
- 52) *Dušicu*
- 53) *Gali*
- 54) *Kolonbar*

c) Trčanje, skakanje i brzo gibanje

- 1) *Koliko ima krava rogi*
- 2) *Slipoga miša*

- 3) *Sranača*
- 4) *Podavača*
- 5) *ijdu uganjat*

g) Mudrost. h) Šale i psine – Ovdje Žic iznosi 46 brojatica i rugalica

i) Dramatske igre

- 1) *Pravjat*
- 2) *Orat*
- 3) *Pejat kola*
- 4) *Voli*
- 5) *Vertiče i mesta delat*
- 6) *Kućice delat*
- 7) *Japnenicu palit*

Str. 297: *Ženske se zabavjaju koti i muški na žnogavice, špekuli, bir, kolunice, koli, slipoga miša, otvorite vrata, cinciri binciri, oca i mater, vertiče, kućice, pek potla se sirgaju sekako po žensku: kuhaju, peku, frigaju, peru, suše, rede, spravjaju kraj, delaju malu od kerpice i se, če je tribi okoli nje, šiju, pletu, kerpaju, da rečen na kratko: se će vide od matere doma.*

Seka igra i seko zabavjani muško i žensko, samol ne sirgani imaju svoje vrime. Sirgat se more seku dobu leta, ma i to najviše se sirgaju s protuleta.

- 1) *Oca i mater*
- 2) *Prošišijun okolo grada*
- 3) *Ovce i jance*
- 4) *Nevestica*
- 5) *Tanec*
- 6) *Škrabani*
- 7) *Stomorina*
- 8) *Rakiju kuhat*
- 9) *Uli delat*

IX. 5. Igra (tanec)

Str. 298: *Dica ne sme tancat, nego pridu pek redu zada, ako je mesta; ako ni mesta, ne sme perdnut v tanec, zač ki se pokaže, njega zirenu ça. Ki je već platil bratošćinu, a to biva od 16-19 let naprid, ta već smi tancat. Ženske, mlaje od 16 let retko ki zeme za tancat, nego one se sami sobun, kih je voja, uče tancat kraji, dokli sopeli sopu, a ne pače nikomur.*

PRILOG 2.

Studija primjera: Tema djece i djetinjstva u građi Frane Ivaniševića

S obzirom na to da je, kao što smo rekli, dio građe u Žicovu rukopisu izgubljen pa tako u Žicovoj monografiji nedostaju dijelovi koji se tiču trećeg dijela *Osnove*, a koji se tiču opisa o životu u obitelji, obiteljskim odnosima, obrazovanju, posegnut ćemo za još jednim cjelovitim primjerom poznate monografije bogatim živopisnim opisima upravo u sekcijama koje nedostaju kod Žica. Na primjeru jedne od važnijih monografija i zapisivača, svećenika Frana Ivaniševića, koji je, poput Žica, uzorno pratio Radićevu *Osnovu*, također se proučavanjem građe po „straničnom“ redu, vodeći se temama iz upitnice (Radićeve, ali i one prerađene s naglašenim temama koje se tiču djece), mogu izvući podaci o djeci i djetinjstvu. Literarni ton rukopisa **Frane Ivaniševića** u svojim *Poljicima* (Ivanišević, 1904.) daje opise gotovo na granici stvarnosti i fikcije pa tako, kao što je bio slučaj i s tekstom Žicove monografije, ponekad kratki ali iznimno živopisni kometari niču iz najrazličitijih podnaslova (poput onog „Koje se biljke беру za kakovu potrebu“).

Družina

Str. 318: *Stara je rič, da s paščeta i diteta najpri izađe skanda' (smutila) u kući. Dica ka' dica počupaju se između sebe, jedno drugomu razbije glavu, a roditeli namisto da ji' pokaraju, počmu ji' braniti, pa se zavadu a kadikad i pobiju radi dīce. Otkad su škole po selin. dica su ujudnija i mirnija. Prama tuđon dici u kući ne ima velike ljubavi. Kaže se: šta majka ne rodi, za tin srce ne boli. 'Di je više čeljadi u kući, nije od potribe, da dica iđu za blagon i u poje za rađon, zato jin je laglje nego da su u sama oca, 'di vaja priskočit u polje u pašu. neka su i nejaka, jer potriba je. Do šeste i osme godine dite nije za nikakvu rađu, ide u školu, pripazi malu dicu materi u kući; a kada navrši 12. godinu i izađe iz škole, ide s ocen u poje, malo pomalo privikne se svakon rađi. Ima li blaga u kući, goni ji' na pašu, dok podjača, da more radit mašklinon i motikom Obišno najmlađe ide u pašu, velikin divojkan, 'di je pametna mater, ne dopušća u pašu, rđava je prigoda, da se sastanu s momcin. Prigoda je napast. Govorili su stari, da je muškić 'udoba a žensko voda, prilije se i pada u čas, pa eto prostre se ružan glas od pokvarena kipa ženskog.*

Zadruga na okupu

Str. 320: *Nejaka su dica ponajviše kod kuće. Na nje pazi stopanica ili stara baba, kad su žene na rađi u poju. Kad je dite od sise, valja da mater stoji uza nj doma, ili pođe li u poje koje vrime, red jon se povratit, da podoji dite. Siromašne žene, koje nemaju nikoga, da jin pripazi dicu, uprtu ji' i nosu sobon u poje po čili dan. (...) Sva kućna čeljad jide ili blaguje zajedno, samo mala dica napose.*

Roditeji i djeca

Str 320: Niko živ od majke rođen nije nikada čuja, da bi ko zaželija ne imat poroda. Svak ide na ženidbu, Bogu se moli, čini zavite, da ima poroda, to je najveća srića za kuću, kada je potomka u noj, a najveće pokarane od Boga, kada se ugasne svića na to pragu, to će reć, kada ne ima muška poroda. I naravita je stvar, da u težaškon kući svaki roditelj želi je-mat poroda, jer mu je u kući težak, u starosti 'ranitelj, izminitelj, za žive je izmina i obrana, a za mrtve molitva i spomena. Jao ti ga kući, u kojom se zamete kolino! Svit sindika (misli), da su stariji ništo teška sagrišili, a ukor je opet prid sviton, nikomu nije draga ona, šta se čuje po puku. Od zla roda – nema ni poroda.

(...) Nije materi ni drago, da su jon sve muškići, baren jedna ćer da je, neka je izmini u kući pod starost, ako se prije ne uda. Otac voli muškiće. Zgodi se puno puti, da se rodi mrtvo dite. Smućeni su svi u kući, a osobito roditelj, jer misli, da je to propušćenje božje. Dogodi se to od žestoke krvi, da zaduši dite u utrobi materinoj, ali ponajviše to se događa od truda, dizanja piza (teško breme), vučije vode, ili da vo drne rogon. Nike od teška rađana rodu mrtvo dite, ako likar ne prisprije iz grada i ne uloži svoje ruke. U ovo zadnje doba ima ji' dosta, koje nemaju svoga mlika, pa nosu dite drugin ženani u plemenu ili u selu, da ga zadoju. Zovne se i koja žena dobra (nastavak na str. 325) mlikulja u kuću, da podoji dva tri puta na d an. Plaća se novcen. ako je za veliko vrime. a zanaajviše 'ranon. Valja je dobro 'ranit, neku ima kriposti u prsima; govori se: Ako žena ne grizne, ditetu ne brižne. Dok je dite posve malašno, doju ga tuđe žene. a poslin mu se načini sisa od kože, pa kroza nu se lije mliko. Kad malo podjača. pita se kruvon, pirinčon kuvanin. Dite se zabavja u živci, kada se cula, pa mu se popiva koja pismica: cuni, cuni, lile moja! na ni, na ni, malo moje! culi, culi, zlato moje! Čuju se i ove popivke:

(Kad se ziblje za uspavat dite;; Nani, nani, ni ga doma, Neg u polu ružu bere, Kad nabere konistricu, Pa je nosi prid krajicu. Krajica se daron misli, Kako će ga darovati: Tele mu je, vele mu je, Janje mu je, malo mu je, Kokošica, dosta mu je.

(Spiro Rakulić.)

Gospe došla, san donila, Moje dite unanila, Ja te, dite, dajen bilon danu, A ti, moja Gospe, slatkon sanu.

(Simunić.)

(Nad zivkon ženskog diteta): Nani nani, naniću Na bukovu pančiću, Ne ću stara ni mla-da, Neg momčića diplara; Mlado momče dipte nosi, U majčice curu prosi, Od divojke svilu nosi: Daj, divojko, svilice, da nakitin diplice, Da ja diplin do kuće, Da ini majka ne plače.

(Kad se zibje na kolinin): Igraj, igray, ćaća gre (ide). Nosi kolo i pape (jića) I tičicu brez noge I konica vranca, Koj' po polju tanca.

(Matko.)

Kad je žena sama u kući pa pođe za radon u polje, ostavi svekrovi staroj dite, da pripazi, ili kojoj ženi u dvoru, plemenu, a za ljutu nevolju uzme ga u naručaj ili stavi u antršele (nasred somara) živinčetu, pa š njin u poje po vas dan. Ako je za mali kraj, recimo ka' poč na vodu, ostavi ga u živci i zakjuča vrata. Kad se nađe dite mirno od sebe, leži po cili u Boga dan u živci mirno ka' janje (prelaz na str. 326) ili spava ili se igra ručican, a mater ga kadikad podoji i pripovije. Zloćudna dica ne će da spavaju, rasplaču se, valja ji' po cili dan primećat po rukan. 'Di nije babe ili postarije ženske, da prigleda dite plakljivo, a kad jon dodije, pusti ga, da kriči. Dite se položi u živku, pod njin je prostirač, a doli slama; ozgar se pokrije liti tanjin a zimi debljin pokrivačen, ozgar je pokrivač a ozdal prostirač. To se zove biljetak ili pokrivačić, Povr' slame prostre se koža od zeca da ne probije mokrina od diteta. 'Di je ditetu glava uvr' živke, prišiven je obruč, šta ze zove lub, neka robažina ne pane ditetu na usta, ili kad su mu ruke nepovite, da ne bi samo na se povuklo robu. Kada ne će da miruje, ziblje se polagano, dok se uspava. Ako je dite nečisto, ne će da 'spava, anda se razvije, promine podmetač, povoj i ostalo, a više puta se opere, ako je odveć obrtano, pa se opet povije, protaru mu se oči, nos, zamlaži malo mlikon iz sise, prizlamenuje se i daje sisat. Nike majke imaju više pomle okolo ženske dice, neka budu liplja i srednija.

Za dva prva miseca i više poviju ditetu ruke, jer kažu, da bi mu bile krivaste, a poslin ji' ostavljaju. Nakon po godine pristanu povijat dicu, navlastito ako je lito. Doklen je dite malašno, metnu na kuću ništo robe, pa ga zavalu na nju nepovijena, neka se zabavja ručican i nogan. Kad je malo veće, postavu ga na prostirač, a okolo oblože drugon robon, da se ne privali, ali ni tada ne smi se mater daleko uklonit, jer moglo bi se zavalit i udušit u robi. Kada dite počme opirat se na noge, među ga u stalak. To je dugujasto drivo do 3 metra, ozdal zbiveno od dasaka, dvi strane daskan isto sastavine, a gori na četvrt učinjena micalica, u koju se stavi dite, da se miče i uči 'odat. Dici je mušno poč u stalak, stane ji' plač, kad 'oće mater da ga metne, skupja i rastvara nožice, za da se ne može spustit doli. Kad dite uču 'odat, držu ga ispod pauza, a ono koraca, uslonu ga uza stolac ili šta drugo po kući, pružu mu štapić, za nj se dite u'vati i tako dođe do onoga, u koga je drugi kraj. Dignu dite na noge pa anda otklonu od nega ruke nedaleko, vabu prstin i govoru mu: dubi, dubi, dubi, nek se uči stat na nogan. Nike žene stavjaju u ruke šćap ditetu, pa ono malo pomalo bata i koraca šćapon po kući. S diteton se bavi ponajviše mater, a i svekrova, kada je u kući. Ritko je vidit, da je otac uzeja dite u ruke, pa sve i da plače, i to jedino ako je muško dite. Nađe se mladi' ljudi, koji su puno zaljubljeni za dicu, gladu ji' i mažu. Drugi jin stariji ljudi zamiraju, užaju reć: nu ti onog ženskonje! Dici obuku gaćice, to će reć male bragiše, odma' treće i četvrtie godine, a prave gaće od muškića (prelaz na str. 327) stopro u šestoj i sedmoj godini. Kapu i opanke male nosi dite odma', čin počme 'odat, a namisto gaća i kanparama 'ajinicu do zemlje, pod kojon je košujica isto toliko dugaška.

U stara vrimena nije se pušćavalo dići na voju, a danas su puno raspušćena i razmaza-na. Još dok je uz sisu, počme gonit svoju, mater ne će da ga pokara. Kada se obnoć rasplače,

užge mu se svića, da se zagleda u svitlost.' Kada je malo veći, daje mu se jića i pića sve, šta zaželi, pa se dite izvicija (tal. vizio, pokvarenost). Ako mu se šta uskrati, naljuti se, stica (tal. stizzare, zlosrditi), razbacuje rukon, nogan, razbije posude, doklen mu se ne učini na volju. Zloćudno dite kada tko pokara, roditeli namisto da budu 'arni, oni se okašaju, Jutu na nj, šta se paća u nji'ovo dite, rič po rič, dođe se više puta do velike smutnje poradi dice. Na taj način roditelji kvaru svoju dicu, daju jin povlasti, većeg ljeta, pa namisto to bolji, oni su to gori. Malo ditešce drago je svakomu, kad je čisto i uredno, svak ga gladi i miluje. Od dragosti zovu ga: zlato, srce, rano moja, dušo, jabuko, janje moje, milo moje. Kada dite sisa pa stisne za bradavicu mater, udari ga ona po obrašćiću, kasnije potegne za uvo i kosmušine, a kad počme 'odat, ošine ga šibicon po prstin ili straga po debelon mesu. Malu dicu čeka šibica ujutru u poštedi, neton se probudu, dobro se izlaskaju, a nikin uskrati se jiće, dok ne obećaju, da ne će više. Reče se, da je šibica u raju izresla. Udri, udri, evala ti, trn se izmala oštri, jer kad zagušavi, mušno njemu pristupit. Kad je dite podskočilo životon, a ne će da sluša starije, klepne se pljeskon po ušima, potegne za uva, počemuša po vlasin na glavi, istira se iz kuće nadvor, ne da mu se jist, dok se ne pokori. Zloćudnu se reče: nisi ni ocen bijeno ni materon karano. Pametne matere za najmane pomankanje ošinu svoje dite; pa i kada su velika, uvik ji' stra' drži, da ne bi pristupili naredbu starijega. Zločesta, razmazana i pokvarena dica, kad jin se pusti uzda, ne slušaju svoje roditelje, ponavljaju ružne riči šta čuju, a uvik jin je na ustima rič „ne ću, nije me volja“, kunu se dušon, viron i pridaju drugoga sotoni paklenoj. Osobito jedinci su puno razmazani. Nije svakomu ditetu kriv ni (prelaz na str. 328) rđav uzgoj, da je zločesto, roditelji ji' šibaju, karaju, al zaludu, nađe se od sebe zlo i opakko. Kažu, da je to i do krvi, a nike i bolest pokvari. Rič je: što nemoć ne umori, to izneviri.

Zloćudnoj dici kaže se: 'uncut, berekinče, prase, pašče, zloćo umet, nakaza, smrt, nesrića. Nije se nikad čulo u Poljicin, da je ko otira' od sebe dite, pa makar bilo najzloćudnije. Šalu se u najam kad jin je desetak i više godina, i to kad puno dice u kući, a tismo stanje. Mala služba mala plaća, pazu jance, kravu onomu, u koga su na najmu, plaća jin malo robe i koja gasta (gazeta) o Božiću. Najviše idu u najam ženskice, curice od 15 – 20 godina, kad ji' roditelji ne mogu odivat zbog siromaštva. Zgodi se, da koje živolazno dite šmigne od kuće, jer mu dodije jaram kućni, ili se namiri na maću ili starijeg brata oštre naravi, ili mu se čini, da otac i mater volu više drugoj dići nego njemu, krivo mu se čini u 'rani i odići, za svaku malenkost tuku ga i psuju. Nikad nije maća ka' rođena majka. Kaže se: koliko je bili' vrana, on'liko je dobri' maća. Sa svin tin nije ni pastorčadi toliko zlo, nađu obrane u ocu i svojti. Ritko se ženu udovci, ako jin je ostalo dice pokojne žene. Zapustila bi maća pastorčad, nego šta prigovor svita, šta stra' od čovika — ne smi iskalit ljutinu srca na nje.

Str. 329: U čobanstvu se najviše događa nečisti' dili između dice jednoga i drugoga spola. Malo se kad čuje, da je ko grišija sa životinjon. Koji pijanac u neznanju svoje pameti ili koje dite nedošlo na godine od razuma. Puno se je ovoga zla uvelo u sela, otkad naša mladost

ide u krajevu službu, osobito u Polu. Jedan od drugoga čuje i nauči, zlo se brzo rasprostrani. To roditelji ubrzo doznadu, jer dica od paše brzo se očituju, mater ji' pokara, pošalje dite u popa, da se odma' ispovidi i s Bogon pomiri. Sve dok se dica ne pooženu, imaju roditelji niku vlast nad njiman. Čoviku oženjenu vaja pustit, da se vlada po svojon pameti. Sve je to i do roditelja, koji na vrime pustu uzdu dici, pa miti li i dvanestu godinu, zna se okosit na oca i reć mu: ne ću! Pravo se kaže: kad obuće gaće, ne boji se ćaće. Ko oštro kopiti dicu, bude mu i do kasnijega poslušna, pa sve da je i oženjena.

Imena. Muškoj dici nadvaju ova imena: Andrija, Andrijaš, Andrijica; Ante, Antić, Anton, Antonica, Antoš; Bare, Bariša. (prijelaz na str. 330) Bartul; Blaž; Boško, Božan, Bože; Dujam, Duje; Fabjan, Fabjanko (ili Vablan): Frane (ili Vrane); Grgo, Grgur; Ilija; Ivan, Ivanko Ive, Ivić, Iviša: Jakiša, Jakov; Jere, Jerić, Jerko, Jerolim; Josip (ili Osip), Josko. Jozina, Jozo: Jure, Jureta, Juriša; Karlo; Kruno; Lovre; Lujo: Luka, Lukeza, Lukiša; Ljube: Marijan, Marin, Marinko; Markela, Marko; Martin; Mate, Matij, Matiša, Matko; Mijo, Miško (Mihovil); Miljenko (Emilije); Niko, Nikola, Mikola; Paval, Pave, Paviša; Pere, Periša. Petar; Rade, Radoslav; Roko; Štipan, Stipe, Stipica, Stipiša: Simun, Simunja: Spirko, Spiro; Tade, Tadija; Toma, Tome. Tomiša: Vale, Valica (Valentin): Vice, Visko (Vicencije): Vilicij (Felix); Vladan, Vlade.

Ženskoj dici nadvaju ova imena: Ana, Anica, Anuša, Anka; Andrijana, Andre; Anđe, Anđelija; Antica, Antula; Božica; Brize (Brigita); Danica; Dujka; Pile ili Vile (Filomena); Pilipa (ili Vilipa); Ivanica, Ive, Ivka; Jako; Jele, Jelina, Jelka; Jerka; Jurka; Kate, Katica, Katuša; Klara; Luče, Lucija; Ljube, Ljubica; Mande (Magdalina); Mare. Marija, Marica; Marta, Martica; Matija, Matuša; Mile, Milica; Nike (Nikolina); Pave, Pavica; Petrica, Petruša; Ruže, Ružica; Šime, Šimica; Tomica; Vice; Zorka.

Dica zovu oca i mater: mama, majko, maja; ćako, ćaća, ćale. U nikin kućan zovu ji' krsnin imenon: Petre, Ana! a i to u ditinskoj dobi. Malo se čuje, da će dica reć ocu i materi vi nego uvijek ti.

Roditeje valja ljubiti i slušati, to Bog duži. Besida je: Ko se ne boji starijega, ne boji se ni Boga, stariji se i u paklu poznaje. Nego dogodi se puno puti, da dica rdavo postupa sa svojim starijin. Mlađarija 'oće na svoj način, a stari ne će da popustu od svog običaja, pa. se dođe do riči, nemira. Čeri su boje roditeljin nego muškići, čeri uvijek skladuju s materon, nadaju se, kada dođe ni'ovo vrime, da će ji' boje obdariti robon i svakon opremon. I muška i ženska dica slobodnija su s materon u svakon poslu, jer ona zna nji' ispričati kod oca, obraniti, ako su šta skrivili. Nađe li se otac oštre naravi, a sin opet paprica, namiri se kreme na ognjilo, dogodi se, da dođu i do šaka. Ne će sin nikad posegniti na oca rukon, ako nije pijan ili u srđbi, kavgi kućnoj, jer je to veliki grij i prokletstvo od Boga. Kaže se: Ko na roditeje ruke diže. milost božju ne dosiže. Nije se čulo, da je sin protira' oca od kuće ili u prosjačenje, nego nađe

se i postarije čeljadi zle kobi, naušne na lulicu i bukaricu. pa kada jin sinovi uskratu, jer siromaštvo u kući, odvrgnu se u svit, u prosjake, da šićaru. Svaki sin oženjeni ne će da progoni roditelja poradi sebe i svoje dice. Svaki zajam dobro stoji, kako on čini svomu roditelju onako će povratit njemu u starosti. Nije niko. zapantija u Poljicin, da je sin ubija roditelja, ili roditelj svoje dite. Ako ne mogu baš da živu zajedno u skladu, podilu se, roditelji po sebi, a dica zajedno ili napose, uvik jedno dite ostane s ocen i majkon. Odiljenomu otac pusti komad kuće na stranu, zemlje da radi, ili se da na koji posa' trgovine, prometa.

Str. 499: (...) Na ovin sastancin i razgovorin okupi se i dice uz skuta materina, ali dite mala 'ajta na ta govorena; ako je malo jače od beside, malo pametnije, prisiče govorenje i reče koju rič, da mu se drugi nasmiju.

Oženjeni ljudi ne maru slušat te šale i pošurice, oni ne zalazu ni na ulice ni na noćna sila s momcin, to bi se zamirilo, ka' sramota je prama njegovoj dobi. Kažu oni: naše je vrijeme prošlo, a neka se mladost zabavja, sad je njezino vrijeme. Niki roditelji, koji držu čvršće majmuzu, ne dadu svojoj dići te uzobisti, da se sastaje na sila, šale i razgovore, nego neton mrak pane, zatvoru se vrata i ne ima nikomu izlaska ni šemluka ni u kući ni vanka. Pojdu li u grad ili na dernek, uvik ji' prati koje čeljade od kuće; rđava prigoda svud čeka na putu, a nije zla, koga se nije bojat.

Dječje igre. Igre uopće.

Str. 499: Mlada krv vrije, ne da se dici mira. Jesu li u čobanstvu u polju ili u planini, nađu zgodno mistance, stavu se odma' igrat. Od sveca, kad su doma, neton slušaju misu i ručaju, izađu na ulice, podvornice, sastaju se, zameću igru na više različiti' načini: „tik-tak“, „pilkaju se“, igraju „na kralje“, „slipe miše“, „carevo blago“, „na prstenjak“, „na konje“. Za nike igre dosta je dvojica, trojica, a za nike 'oće ji' se više, u'vatu se za ruke i zaigraju po guvnu. Jesu li na paši za blagon, sastanu se u dva, u tri pa se „poplokaju“ ili „potreskaju na kapicu“. – Dica se igraju u mlađoj dobi od 6-16 godine prije, nego se počme s većim sastajat, ić u u polje i radit veće posle. Vidi li se povećá, divojka ili momčujak odrasli, da se igra s malon dicon na putu, u vrtlu, kori se: nu ti njega moga diteta, kako ga nije sram s malon dicon dat se na igru, nije ono njegov par, 'di su njegove godine a 'di nji'ove! Stoga poveći momci, kad 'oće igrat, sakriju se u potočine, kad su u poju, ili u pojate, kad su kod kuće, daleko s očiju svita, da ji' niko ne vidi i ne zamiri jin. Maloj dici niko ne zamira nit kara, kad brez grija i šćete prolazi vrijeme ovin igran, stariji gledaju, smiju se dičinoj šali i reku: blago njiman, nji'ova je doba. Kad ji' nađu, da igraju pod kapicu ili na plope za novce, pokaraju ji', ošinu šibicon, pljesnu (prijelaz na str. 500): pljeskon i rastiraju s igre. Užaju reć: kad izgubi dite na igri, dočepa li se u kući, ukrest će, valja ga odbacit od igre. Po selin, gdi je škola, dica se boju puno popa i učitelja, neton nji' ugledaju, pobignu, razbacu plope, a kad dođu u školu, zgriju jin dlane šibican.

Igre za jačanje. Najdražje je dići po'roat se na ruke, ko će koga privalit na tle ili uskočit se na noge, ko će daje, da se vidi, ko je čvršći. Opruzi se dite svon rukon dužimice, koliko

je dugo i visoko ako priskoči sam sebe, dobro je; reče mu se, da je čvrst ka' puce. Kad se u'vatu u ruke, jedan drugoga priko kostiju, prikrižu ruke priko rebara, stisnu i okreću amo tamo, upiru se u noge, naginju na jednu i drugu stranu, dok oni jači privali slabijega na tle. Kad su dica malo objača, ubacuju se kamenon ili umeću na različite načine: s ramena, kad se desna ruka uzdigne i opruži povr' desnoga ramena, odapre se na palcu desne noge, i svon snagon baci kamen. U tomu se vidi, ko je jaka „pulca“ (polso – snaga ruke). Ubacuju se ispod ruke, kad se desna ruka povije doli; omaške, kad se livicon i desnicon rukon obu'vati kamen, pa se okrene tilo, zama'ne i baci. Niki bacaju kamen priko glave ili ispod sebe između nogu, ali se more dogoditi nezgoda, koga zamlatit u blizini. Namisto kamenon niki se ubacivaju drveton, baton (komad drveta na dnu zaobjena), a niki buton mesa. Odsiče se od brava pleće ili but mesa, okladu se u dva, ko će koga pribacit. Bacaju se samo jedanput: ko baci na daje, oni dobije, drugi plaća vino i meso, očistu ga, skuavaju i zajedno ručaju. – Kad se igra na Muke, vidi se, ko je jači u prstim. Dvojica u'vatu se za sridni prst, pokuću i stisnu prst ka' za kjun, potežu se amo tamo, ko je jači, pritegne, a oni drugi vaja da popusti. Ako se u'vatu svin prstin od ruke za ruku, pa se natežu i i jačaju, ko će koga soladat, kaže se to lomit pange.

Trčanje, skakanje i brzo gibanje Mala dica, neton na noge stanu, uvik trču po dvorištin, ulican. Sastane ji' se veliko jato iz više kuća, jedan baci kapicu ili komad kolača, jabuku, pa se svi zatrču, ko će pri doletit i ugrabit. Malo poveći momci zabiližu zid ili koje cablo, odmaknu se malo podaje, pa na zapovied „jedan, dva, tri“ svi poletu ka' vile, zatrču se, zapiju se u prsiman, opotu po čelu, ne bi reka' sad će jin duša na grlo, ali sramota je ostat zadnji. – Kad skaču, ko će boje priskočit, stavu malu gredicu na dva tri pedlja visine i priskaču. Nikin zapne noga, pa se skoturaju na zemju, bubnu o tle, zaplaču, a druga jin se dica ruga i smije. – Penju se dica uz cablo, uz tavtinu, da se popnu na grane. Nikin omiču noge, puzu, ne mogu nikako da se uspnu, a drugi zapriču prstin od noge (prijelaz na str. 501), odapru se, pridržu čvrsto rukan i uspnu se u tren oka. Uz more dica se višaju ponajviše uz jarbole ili sartije od broda. Sve je to do okretnosti i gibanja nogu. Mornarska dica utrkivaju se i kaičin (brodican). Stavu se po dva u kaić na vesla pa se zavezu, ko će koga pristignut ili doć kraju. Ko zna vozit na „gunduleru“ (s krme), utrkivaju se i na jedno veslo.

Vještina. Kad se igra na plope, stavi se na jednu dalečinu oveći kamen, to je bak ili cil, a drugi mali kamen prama onomu. Na cil se stavi spona, kljunak, puce ili šolda; ko obori i približi se najviše plokon, da bude bližja šoldin negoli cilu, onoga je dobiće ili partija. Igraju po redu, kako je čija ploka bila bližja baku. Bude više puti i riči, pripiranja, čija je ploka bliža, pa se miri na dlane, pedje, roguše, na šibice, ili ako je na veliku razmaku, otpaše jedan od igrača pas sa sebe, pa se rasteže i omira. Oni se zadnji rugaju provin primećući plocku ispod live noge, pljujuć u nju i govoreć: „Šaralo, paralo, priko cika (cila) skakalo.“

Igraju se dica na puškarice. Odsiče se od trstike jedan kolinac, obdila se, pa u tu trstiku ili badalicu zadije se smrička ili se zgrize od karte, krpetine, ovlaži i umisi ka' mala balota,

upre kundakon i puca ka' iz puške. 'Oće se znat umisit i uprit zgodno, da se čuje pucaiie. Take puškarice činu i od bazgovine, provrti se srč i obdila. Ginu se puškarice i od drače žestice, pročisti se ona sridina, napuni pra'on, zbije zemljon ili kartušinon, na dnu se provrti i učini mića, zapali, prsne' puškarica, poleti u ariju i rastriska se u malene komadiće. Isto tako zakopaju u drvo „patronu soldačku“, straga je provrtu, napunu pra'on, palu glavnicon i tako pucaju. Zabavjaju se niki i štrcaljkon. To naliči na puškaricu, učiriena je i ona od bazovine, na jedan kraj začepi se drveton, na sridi malo šuplje, kundak omota se koncen, potopi se štrcajka u vodu, kundak istegne do polak, a voda ulije se u nju, upre se zoron u kundak, koji potira vodu i zamuze u šta se omiri. Igra se dica i pucalican. Smota se makov list u tri prsta i tucne o čelo tuc! Dok je mlad list na gori, na lozi, skupu se na livoj ruci prsti prama palcu, pa na onu šupljinu od ruke postavi se mladi list i zamlati dlanon desne ruke, puc! čuje se ka' malo pucanje iz puške. To se ne će svakomu čut s ruke, 'oće se višćine.

Kad se igra na par i dišpar, pušćaju se prsti od jedne ruke, ali se prije pogodu, koji će par, koji li dišpar, pa pušća prstiju, koliko koji 'oće. Kad izađu parovi, on daje dišparu „vrnok“ u glavu.¹

PRILOG 3.

Pitanja u Radićevoj Osnovi koja se odnose posebno na djecu i ona koja su zajednička s odraslima

Sva su pitanja Radićeva, jedino sam ona koja se odnose na djecu istakla bol-diranim kurzivom. Takva pitanja sadrže **2.404 riječi**, dok *Osnova* u cjelini **sadrži 3.217 riječi**.

Pokazujem ovim prilogom kako je Radić i temi djece i djetinjstva dao značajnu količinu pitanja preko kojih su skupljači/zapisivači zapisivali i donosili građu o djeci i djetinjstvu, posebno oni zapisivači koji su na terenu dosljednije pratili upitnicu. Popis tih zapisivača i njihovih monografija koje čine okosnicu moje disertacije, donosim u Prilogu 4.

Kraj i mjesta

b) koliko koje [mjesto] ima duša? i djece ispod 14 godina. b) Koje se biljke беру za kakovu potrebu [zapisivači često spominju djecu kao glavne berače (npr. gljive, jagode, kupine)]

Općeniti ustroj tijela

b) Kakove je boje: 1. kosa, 2. koža, 3. oči? 4. Ima li ljudi kovrčaste (rudaste) kose? fusnota br. 15 iz uputa: Na ovo će se najbolje tako odgovoriti, da se pobroje u školi djeca, pa se kaže, koliko ih ima crnu kosu, sive oči, itd.

Posebne pojave

a) 3. *Imadu li [ljudi] mnogo djece?* fusnota 17: *Koliko je koja žena najviše djece imala? Koliko ih nema nijednoga? Koliko ih imadu obično?* 4. *Umire li mnogo djece?*

b) Bolesti I. Koje su najobičnije bolesti? *Od kojih bolesti najviše umiru djeca i ljudi?*

Jezik

U nekim monografijama opisuje se kako odrasli uče djecu govoriti, koje su prve riječi te se zapisuju na tim mjestima pojedine cupkalice, igre riječima i td. (Komentar I.P.)

c) Dodatak: Gdje se kada živi, t. j. *gdje ćeš koga naći (gdje su djeca), kad dođeš u kuću u proljeće, ljeti..., u jutro, o podne...?*

Hrana i posude

Prema Osnovi zapisivači opisuju kada se, što i kako jede te se u tim dijelovima monografija nalaze i odgovori o djeci i njihovom tretmanu u obitelji. (Komentar I.P.)

Odijelo i obuća

a) *Odijelo za djecu. 1. Kako oblače djecu, dok ne prohodaju, i to: α) mušku, b) žensku? 2. Kako se oblače djeca otkad prohodaju pa dok ne pođu na posao i to: α) muška, b) ženska?*

Nakit i češljanje

α) *Kako češljaju i pletu kosu (vlasi) ženska djeca, djevojke za udaju, kako žene?*

Pušenje

a) *Kada djeca počinju pušiti?*

Lijekovi i vraštva

a) *Kako se pomaže kod teška poroda?*

Poslovi

Gojenje stoke (blaga) i živadi

Kućni poslovi

Kako pomažu djeca?

Spavanje

b) *Spavaju li s roditeljima djeca? Ako spavaju, do koje dobe? Gdje spavaju mala djeca, gdje odrasli momci i djevojke?*

Život u zadruzi

O zadruzi uopće

a)2) *Po koliko oženjenih ljudi, koliko udovica, djece siročadi ima u zadruzi? Po koliko je prije toga bilo? 3) Jesu li svi u rodu, ili već ne znaju, jesu li, ili*

nijesu li bili u rodu? Živu li ljepše oni, koji znadu, da su si rod, ili oni, koji su si tuđi? Znade li se za koga, da je kao tuđinac došao u zadrugu? Kako je to bilo? Je li taki tuđinac u miru u zadruzi živio, ili mu se što prigovaralo, ili možda će njegovoj djeci?

b) Kako je djeci u zadruzi? Kako se drže zadrugari prema tuđoj zadrudnoj djeci? Po čem se vidi, postupaju li s djecom lijepo ili ružno? Ima li u zadruzi svađe djece radi i zašto? U čem je život djetetu lakši ili teži u zadruzi nego u oca samca. Što je djeci posao u zadruzi? Kako je udovcu, udovici i siroti (djetetu bez oca i majke) u zadruzi? 2. Muž i žena u zadruzi... Mogu li se brinuti, koliko treba, za svoju djecu? (Kad je žena na društinskom poslu, gdje su joj djeca, tko na nju pazi) Kada i što rade za sebe? (Kada obrađuju svoj «osebušek». Kada žena tka, šije itd. sebi, mužu i djeci?) Nastaje li otuda svađe?

Zadruga na okupu.

Tko kuha i pri tom pomaže, kad treba n. pr. donijeti vode, nacijepati drva? Tko hrani, pse i čisti blago i štalu, pazi na živad?) 2. Zadruga pri jelu. ...Gdje sjede (ili stoje) ljudi, žene, djeca?

Dodatak III:

Zašto se zadruge dijele? fusnota 69: Tu treba pomno ispitivati i bilježiti, koliko je moguće doslovno. Treba pitati osobito žene (jer gdješto muževi kažu, da su «žene krive»), pa i djecu) jer će djeca znati gdješto po onom, što čuju od roditelja, kad su na samu, što je pravi uzrok diobi).

Život u obitelji (familiji)

b) Roditelji i djeca.

1- Žele li sebi ljudi djece? Ako žele i ne žele, zašto jedno i drugo? Žele li više muško ili žensko dijete? Rađaju li se mrtva djeca? Otkuda to? Dogodi li se, da žena sama ne doji djeteta? Tko ga onda doji? Kad žena samica (koja osim muža nema u kući nikoga) otide na polje, tko joj pazi na malo dijete i doji ga? (Čini li to koja susjeda?) Kako malu djecu zabavljaju? (Govore li im što ili pjevaju? Ziblju li djecu? Kako još postupaju s malim djetetom? Kako ga uče hodati? Bavi li se otac više djetetom ili mati i tko se još njim bavi? Kako se dijete hrani i odijeva, dok ne odraste? (Kada djeci obuku gaće, šešir, opanke, kako i odrasli ljudi imaju?) Daje li se djeci mnogo ili u svem na volju? Kako zovu djecu od mila (srce, dušo)? Kako se i čim najobičnije kazne (kaštiguju) djeca? Kojoj se djeci veli, da su pokvarena? Zašto su pokvarena? (Kako se kaže kvarenoj djeci: pašče, prase?) Protjera li tko svoje dijete i zašto? Daju li se djeca u službu, od koje godine i u kakovu? Odlaze li djeca sama i zašto? Kako se postupa s pastoračadi? Pazi li i kako se pazi na momke i djevojke, da prije vjenčana (zakona= ne budu momci sa ženama, a djevojke s ludima? Događa li se to ipak? Griješe li

djeca drugačije (sama sa sobom, sa životinjama)? Paze li na to roditelji? Str 37: Do kada su roditelji gospodari djeci? – 2. Kako djeca zovu oca i majku? Kažu li im «vi» ili «ti»? Kako su djeca s roditeljima, kad odrastu? Kako su posebice s ocem, kako s materom; kaki su sinovi u tom, a kakove kćeri? Jesu li česti primjeri zločestoga postupanja? Što je ponajviše tomu uzrok? Je li tko protjerao oca ili mater na prosjačenje ili možda ubio? Koliko je primjera poznato? Odlaze li roditelji sami od djece (od sina) i kamo? Ima li i koliko primjera, da je otac ostavio imetak tuđemu čovjeku, a nije sinu?

Život prema dobi

Momkovane i djevovane. 1. Momkovanje.

Kako se zovu muška djeca po godina redom, dok se ne ožene? Kada kažu da je muško dijete momak ili dečko za ženidbu?... 2. Djevovanje. Kako se zovu ženska djeca redom po godinama, dok ne postanu djevojke (dekle) za udaju? Kada se kaže, da je žensko dijete već djevojka za udaju? Po čem se to vidi: po odijelu, češljanu, držanu, druženju, po čem još? Kako žive djevojke? (... Paze li ih i vole roditelji i drugi ljudi više nego drugu djecu?) Dogodi li se, da djevojka zanese ili postane trudna (debela)? Je li to s momkom ili s čovjekom? Što je s njom i kaki joj je život?

c) Žena –2. Udata žena.

Kaki je život, rad, briga i veselje udate žene, osobito, koja ima djece? (fusnota 75: Treba opisati poslove i brigu, što ih žena ima a) s mužem, b) s djecom od jutra do mraka, u svetak, štono riječ, i petak, ljeti i zimi: kako mora ustati, dijete nahraniti, misliti na posao itd. Poštuju li više ženu, koja ima djece, ili ženu bez djece? –

3. Udovica Kako živi udovica a) bez djece, b) s malom djecom, c) s odraslim sinovima?

d) Udovac fusnota 78: Pitanja slična kao pod c.3

e) Sirotinja i sirota....

2. Sirota. Ima li u selu siročadi, t.j. djece bez oca i matere? Kako se muče, dok dođu do ženidbe i udaje, ako kada do toga dođu? Tko se za njih brine kod toga posla (tko snubi)? Žene li se i udaju li se teško?

f) Sluge. Tko sebi uzima slugu i za kaki posao? Tko ide u službu (sirotinja i sirota, odrasli, djeca)?

Ubijaju li plod (zamet, dijete) u utrobi (u trbuhu ili dropcu)?

Vjerski život

Škola

a) Otkada ima u kraju škola? Jesu li ljudi odmah s početka rada djecu u školu slali, a šalju li je danas? Šalju li radije u školu samo mušku djecu i zašto?

1. Obitelj

a) Obitelj šira (zadruga)

10) Ako je tko tuđe dijete uzeo pod svoje (adoptovao), mogu li se negova rođena djeca ili rođaci s tim djetetom vjenčati? 13. Pridržaje li domazet svoje prezime, ili prima ženino ime? Kako se zovu djeca: po njegovu ili po materinu prezimenu?

Roditelji i djeca. 14. Može li otac sa sinom, što mu volja, n. pr. protjerati ga iz kuće? – 15. Ako je sinovima premaleno očevo zemljište i cijeli imetak, a da bi mogli zajedno ostati na njem, što bude? Koji sin ostaje na zemljištu i kako se to uredi? 16. Drži li narod, da su djeca dužna hraniti u starosti svoje roditelje i sahraniti ih? – Pod svoju uzeta (adoptovana) djeca. 17. Događa li se, da tko posini, ili pokćeri (pod svoje uzme, adoptira) tuđe dijete, pa zašto se to čini? Čine li to samo muški, ili i ženski; uzimaju li za te mušku ili žensku djecu? Ima li kod toga kaki običaj (obred)? Ima li poočim isto prava i dužnost kao i pravi otac, a isto tako ima li to posinjenik kao rođeno dijete? Promijeni li posinjenik svoje prezime? Kako je od sada posinjenik prema svojim pravim roditeljima i oni prama njemu? Kolika je obična razlika u godinama među poočimom i posinjenikom? Dogodi li se, da tko posini čovjeka s djecom? – Nezakonske žene i djeca. 18. Kakovo pravo ima nezakonita žena u zadrugi, ako zadruga ikako i trpi takovu ženu? 19. Kakovo pravo imaju djeca nezakonske žene u zadrugi? 20. Zovu li ljudi nezakonsku ženu i djecu po prezimenu muževu i očevu, ili (dijete) po prezimenu očevu ili materinu? 22. Kakova je razlika ako mati nezakonskoga djeteta živi s ocem djetetovim, ili ako ne živi?

b) S obzirom na stvari.

4. Po smrti ženinoj komu ostane miraz, ako ima djece, a komu, ako nema djece? 5. Mogu li djeca imati što svoje, pa što je to obično?

c) Dioba zadruge.

4. Ako se dijele na glave, daje li se ipak što više onome, koji ima više djece i od česa mu se daje: od pokretnoga ili nepokretnoga?

Obveze

b) Kupovanje i prodavanje.

1. Prodaju li se uz obične stvari i neobične (n.pr. usjev, koji još nije nikao, tele u kravi, djeca)?

Kazneno pravo

e) *Smije li susjed ili tko drugi tuđe dijete prošibrati radi kakoga kvara ili nepodopštine?* f) *Ubiti plod (dijete) u utrobi – je li to samo grehota pred Bogom?*

Pravni običaji

b) *Običaji kod stvarnoga prava. Ima li kaki običaj kod postavljanja međe i uopće među susjedima i međašima? (Prošibaju li n. pr. dijete, da pamti, gdje je međa?)*

Običaji u općenju (druženju) s ljudima

a) Drugovanje. Pobratimstvo i posestrimstvo. –

1. Drugovanje. *Ima li momak (dečko, dečak) i djevojka (dekla) posebnoga druga ili drugu (pojdaša, pojdašicu), s kojim ili s kojom se više druži nego s drugim momcima i djevojkama? U čem se to drugovanje i prijateljstvo pokazuje?* 2. Pobratimstvo i posestrimstvo. *Ima li običaj da se ovakovi drugovi i druge pobrate i posestre (poseju)? Kakav je to običaj...*

b) Kumstvo. *Kakovih ima kumova (krsnih,...) i jesu li svi jednaki? Kako i koga moli čovjek i uzima za kuma? Ima li kakih običaja u kumstvu? Kad kum dođe u kuću, donese li štogod kumčetu ili «zecu» (zetcu)? Kako se kum i kumče zovu? Kako kumovi žive?*

c) Susjedstvo. *Kako djeca zovu susjede? «Poštuju» li se, t.j. tko komu kaže «vi», a tko komu smije reći «ti»? Ako kažu svakome «ti», kako se pokazuje poštovanje starijemu?*

h) Druženje muških sa ženskinjem. 2. Stid. a) *U kojoj dobi počinju momci i djevojke paziti na stid? Po čem se to vidi?* b) *Paze li na to [stid] više udate žene ili djevojke? (...)* Čuvaju li se i pred samim ženskinjem i pred djecom? ... 3. Druženje. *Kako se djeca vladaju prema ženama? Poštuju li ih više nego muškarce?*

C. Porod. Ženidba. Smrt

Porod

a) Gatanja i vjerovanja o porodu. – *kakovo će biti dijete (muško, žensko, bezbrižno, pijanica...)?* 2. Trudna žena. – a) *Kako žena sluti, gata i pozna, da je trudna?* b) *Na što sluti ili što se gata (ili drži) o porodu i djetetu (novorođenčetu), ako se trudnoj ženi što dogodi (ako n. pr. zec pretrči ispred nje)?* e) *Što čini, da sazna što o porodu i djetetu (daje n. pr. muškome i ženskome djetetu po voćku, pa gleda, koje će prije pojesti)?*

b) Porod. c) Novorođenče. 1. *Što se čini s novorođenčetom?* – 2. *Što se gata po porodu i novorođenčetu?*

d) Porodilja (zbabnica).

e) Kumovi. *Tko se uzima za kuma? Uzima li se muško ili žensko i tko još? Tko nosi dijete na krštenje? Kakih još ima običaja?*

f) Pohode

g) Uvod. Kako dugo ostaje porodilja u babinama («za platmi»)? Ima li kakih običaja, kad izađe prvi puta (kod kuće, na putu i u crkvi)?

Smrt

a) Pripreme za smrt. ... Kako se pred smrt staraju roditelji za djecu, muž i žena jedno za drugo?

c) Mrtvac u kući. ... Što se komu (starcu, mužu, ženi, momku, djevojci, djetetu) obuče i obuče i što se još na nj ili uza nj metne?

d) Ukop

e) Kajanje (žalovanje za pokojnim) Tko za kim nosi i kako dugo?

Razgovori i zabave zrelih ljudi

b) Razgovori, šale i zabave.

Ima li tu i mladeži i djece? Što rade djeca?

Gleda li se kod toga i na to, tko ima djece, osobito već odrasle, komu je tko (n. pr. sin, kći) umro?

(Dječje) igre (sigre)

a) Dječje igre uopće. 1. Do koje se dobe djeca igraju kao djeca? Nađe li se koji veći momak ili djevojka, pa se stane s djecom igrati? Što na to svijet? – 2. Kako stariji gledaju na dječje igranje? Uče li djecu igrati se, gledaju li rada, kad se djeca igraju, ili im brane igrati se? 3. Koje se igre igraju samo djeca, a koje momci, djevojke, pa i stariji?

b) Igre za jačanje. Koje se igre djeca igraju 1. baš zato, da se vidi, koje je dijete jače, – 2. za koje se čini, da se igraju samo radi jačanja, ali se to ne kaže? Koje se od ovih igara igraju α) bez sprava, β) sa spravama (kamenom, drvom, užetom)?

c) Trčanje, skakanje i brzo gibanje d) Vještina e) Pogađanje 1. Slijepo pogađanje. 2. Razumno pogađanje. f) Pažnja. g) Mudrost. h) Šale i psine i) Dramatske igre

a) Igranje (tancanje) uopće.

1. Kada počinju djeca igrati među odraslima (ne među sobom u igri)? Ima li ljudi, koji nikako i nikada ne igraju, pa i svojoj ženi i djeci zabranjuju?

b) Dječje igranje. Igraju li djeca (i odrasle djevojke) samo da se igraju, a uza to ili pjevaju i još što rade? (Ovo se igranje razlikuje od pravoga igranja tim, što ne samo da se može igrati bez svirke, nego se uz svirku nikada ni ne igra).

Pjesme

Pripovijetke

Priče

Šaljive pripovijetke. Šale
Vjerovanja
Poslovice

PRILOG 4.

Odabrane obrađene monografije iz arhiva Odsjeka za etnologiju HAZU

- Antičić, Petar, SZ 44; Dalmacija; Makarsko primorje; Igrane; pismo K.SZ1/1-9
- Ardalić, Vladimir, SZ 34; Dalmacija; sjeverna: Bukovica; pismo K.SZ2/1-19
- Badovinac, Marko, SZ 17; sjeverozapadna Hrvatska; Jaska, Žumberak, Kamenci; i pismo K.SZ4/1-6
- Bernas-Belošević, Štefaniya, SZ 248; sjeverozapadna Hrvatska; Žumberak; Mrzlo Polje;
- Bjelovučić, dr. Nikola Zvonimir, SZ 242; južna Dalmacija; poluotok Pelješac; pismo K.SZ10/1-5; foto/baza: 69 kom, 1067-1135.
- Bogdan-Bijelić, Pavlina, SZ 107a; Dalmacija; južna; Konavle; foto/baza: 77 kom, 990-1066
- Bogdan-Bijelić, Pavlina, SZ 107b; Dalmacija; južna; Konavle; foto/baza: 77 kom, 990-1066
- Bogdan-Bijelić, Pavlina, SZ 107c; Dalmacija; južna; Konavle
- Bogdan-Bijelić, Pavlina, SZ 107d; Dalmacija; južna; Konavle; foto/baza: 77 kom, 990-1066
- Bogdan-Bijelić, Pavlina, SZ 107e; Dalmacija; južna; Konavle; foto/baza: 77 kom, 990-1066
- Bogdan-Bijelić, Pavlina, SZ 245; Dalmacija; južna; Cavtat; Dubrovnik; Konavle; foto/baza: 77 kom, 990-1066
- Bosnić, Rade, SZ 124; gorska Hrvatska; Banovina; okolica Dvora na Uni; Rujevac; pismo K.SZ14/1-19
- Bosnić, Rade, SZ 113a; gorska Hrvatska; Banovina; okolica Dvora na Uni; Ljubina
- Bosnić, Rade, SZ 113b; gorska Hrvatska; Banovina; okolica Dvora na Uni; Ljubina
- Bosnić, Rade, SZ 127a; gorska Hrvatska; Banovina; selo Pedalj (okolica Rujevca)
- Bosnić, Rade, SZ 127b; gorska Hrvatska; Banovina; selo Stupnica (okolica Rujevca)
- Bosnić, Rade, SZ 127c; gorska Hrvatska; Banovina; selo Gage (okolica Rujevca)
- Bosnić, Rade, SZ 127d; gorska Hrvatska; Banovina; selo Kosna (okolica Rujevca)
- Bosnić, Rade, SZ 127e; gorska Hrvatska; Banovina; sela okolice Rujevca i Dvora: Pedalj, Stupnica, Gage, Kosna

- Bosnić, Rade, SZ 127f; gorska Hrvatska; Banovina
Božićević, Juraj, SZ 33; gorska Hrvatska; okolica Ogulina; Šušnjevo selo i Čakovac (pokraj Josipdola)
Car, Lazar, SZ 195; sjeverozapadna Hrvatska; Hrvatsko zagorje; Zlatar
Dolenčić, Andrija, NZ 120a – d, NZ 132; sjeverozapadna; Međimurje; pismo K. NZ18
Dolenec, Ivan, SZ 227; sjeverozapadna Hrvatska; kraj Varaždina; Jerovec
Dolenec, Ivan, NZ 136; sjeverozapadna Hrvatska; Hrvatsko zagorje; Jerovec
Frankol, Mirko, SZ 82; sjeverozapadna Hrvatska; okolica Bjelovara; Topolovac; pismo K.SZ26/1-6
Grčević, Juraj, NZ 11; gorska Hrvatska; Lika: okolica Otočca, Kompolje; pismo K. NZ20
Grčević, Juraj, NZ 21; gorska Hrvatska; Lika: Kompolje kraj Otočca
Ilovača, Mile, NZ 106; sjeverozapadna Hrvatska: okolica Siska, Gušće, Svinjičko
Ivanišević, Frano, SZ 101; Dalmacija; Poljica; pismo K.SZ35/1-81
Jalžabetić, Tomo, SZ 158; pismo K.SZ36/1-8
Jalžabetić, Tomo, SZ 54; sjeverozapadna Hrvatska; Podravina; Đurđevac
Jančir, Kata, SZ 31; sjeverozapadna Hrvatska; Posavina; Trebarjevo Desno; pismo K.SZ37/1-11
Jardas, Ivo, SZ 247a; sjeverni Jadran; Kastavština; pismo K.SZ38; foto/baza: 213 kom, 235-341, 1143-1234.
Jardas, Ivo, SZ 247b; sjeverni Jadran; zapadna Kastavština; Brgud, Puži, Zvoneća; foto/baza: 213 kom, 235-341, 1143-1234.
Jerman, Olga, SZ 73; sjeverozapadna Hrvatska; okolica Varaždina; Petrijanec; pismo K.SZ39/1-9
Kamenar, Đuro, MH 171; sjeverozapadna Hrvatska: Vrhovac i okolina Ozlja.
Križe, Marica, SZ 85; sjeverozapadna Hrvatska; okolica Križevaca; Dubovec; pismo K.SZ51/1-5
Krmpotić, Ivan, SZ 78; gorska Hrvatska; Lika; Kula; pismo K.SZ52/1-2
Lovljanov, Frane (Novljan), SZ 87a; pismo K.SZ70/1-10; foto/baza: 45 fotografija, 1284-1328
Lovljanov, Frane (Novljan), SZ 87b-g; sjeverni Jadran; Istra, Boljun
Lovretić, Josip, SZ 96 b, Slavonija
Lukić, Luka, SZ 128a; Slavonija; okolica Slavonskog Broda; Klakarje
Lukić, Luka, SZ 128a/1; Slavonija; okolica Slavonskog Broda; Klakar
Lukić, Luka, SZ 128b-e; Slavonija; okolica Slavonskog Broda; Klakar

- Međimorec, M., SZ 45; sjeverozapadna Hrvatska; Podravina; Hlebine
Mikac, Jakov, SZ 183; sjeverni Jadran; Istra; selo Brest; pismo K.SZ62
Mikac, Jakov, NZ 113; sjeverni Jadran, Istra
Miškulin Mile, SZ 55; gorska Hrvatska; Lika; okolica Gospića; Smiljan i Trnovac;
pismo K.SZ64b
Noršić, Zdenka, NZ 30; sjeverozapadna Hrvatska; Samoborsko gorje, Noršić selo
Novaković, Nikola, SZ 110a-d; sjeverozapadna Hrvatska, okolica Bjelovara, Staro
Štefanje(Staro selo); pismo K.SZ69/1-18
Polšak, Rudolf, NZ 14; sjeverozapadna Hrvatska: okolica Siska, Strelečko
Prebeg, Milan, SZ 165; sjeverozapadna Hrvatska; Hrvatsko zagorje; Hum na Sutli;
pismo K.SZ77/1-2
Rukavina, Katica, NZ 13; sjeverozapadna Hrvatska: okolica Siska, Palanjek
Sajvert-Pokupska, Milena, SZ 29; sjeverozapadna Hrvatska; Hrnetić kraj Karlovca
Šeparović, Marko, SZ 214; Dalmacija; otok Korčula; Vela Luka
Špiljak, Mijo, SZ 77; sjeverozapadn Hrvatska; Hrvatsko zagorje; Pregrada; Pavlov-
ci;
Tomaš, Nikola, SZ 90; sjeverozapadna Hrvatska; okolica Bjelovara; Ivanovčani, str.
56; i pismo K.SZ95/1-4
Tomec, Josip, SZ 18; sjeverozapadna Hrvatska; Podravina; pismo K.SZ96/1-34
Walka-Stipetić, Ana, SZ 120; sjeverozapadna Hrvatska; Prigorje: okolica Sv. Ivana
Zeline:
Bedenica, Bosna, Turkovščina, Beloslavec, Jertovec
Wölfl, Pavao, SZ 64; sjeverozapadna Hrvatska; okolica Varaždina; Vinica; pismo
K.SZ106/1-4
Žalić-Vukina, Amalija, NZ 77; sjeverozapadna Hrvatska; Hrvatsko zagorje.
Žic, Ivan, SZ 63; sjeverni Jadran; otok Krk: Vrbnik; pismo K.SZ110/1-12; foto/baza:
kom 7, 397-402
Židovec, Franjo, NZ 83a,b; sjeverozapadna Hrvatska; Đurđovac.
Žiža, Stjepan, SZ 72a-h; sjeverni Jadran: Istra (uglavnom Rovinjsko Selo); pismo
K.SZ111/1-18
Žuljić, Mijo, SZ 60, Bosna i Hercegovina; srednja Bosna; Vareš; foto/baza 5 kom,
1268-1272
Žuljić, Mijo, SZ 160; Bosna i Hercegovina; srednja Bosna; Vareš; foto/baza: 1 kom,
1136

Ivana Polonijo

Many people want children but many others do not:
Anthropological Concepts of Children and Childhood in the Manuscript Collection and Published Journals of the Croatian Academy of Arts and Sciences Ethnology Department

Summary

This paper examines the question of the *research present* against the Archive and archival research as a concept, while focusing on aspects of the broad anthropological topic of Children in the Family. The study presents a number of select examples from the manuscript material found in the ethnological collection of the Croatian Academy of Arts and Sciences Ethnology Department. Its close examination of the Academy's archival material relies on a comparative analysis based on the „*The Basis*“ (*Osnova*) , an in-depth ethnographic questionnaire prepared by Antun Radić and dating back to the 19th century, with the intent to show how the interpretation of this material can find its place in the context of childhood anthropology. The paper looks at the manuscripts as *literary acts of magical realism* and treats the authors of the manuscripts as *characters*, with their narratives and narrative themes floating within the space of Radić's *dominant narrative*. This specific combination of methodological approaches opens the possibility for a novel examination of the status of the anthropology of childhood in Croatia, and the mapping out of its legacy, current position and future directions.

Keywords: childhood anthropology; children and family; archives; archival material of Croatian Academy of Arts and Sciences Ethnology Department.